

המבנה של ההיסטוריה העולמית וגאולת ישראל ב"צמח דוד" לר' דוד גאנז

Author(s): ב"צ דגני

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ס (תש"ס), pp. 173-200

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70047903>

Accessed: 26/11/2011 14:07

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

המבנה של ההיסטוריה העולמית וגאולת ישראל ב"צמח דוד" לר' דוד גאנז

מאת בן-ציון דגני

מוקדש לזכרו של פרופ' ח"ה בן-ששון ז"ל

המורה הדגול והיקר באדם

יצירתו של ר' דוד גאנז¹, "צמח דוד", ראתה אור בפראג בשנת שנ"ב, בתקופת רגיעה יחסית בזירה האירופאית, אחרי שלום אוגסבורג ולפני המאורעות שהציתו את מלחמת שלושים השנה. אף כי הסערות והשינויים הדראמטיים היו כבר לנחלת העבר, הושפע ר' דוד גאנז, כיתר אנשי-הרוח של זמנו, מן "הדרך החדשה" – התפיסה המדעית של היקום, של הטבע ושל האנושות. המסורת וההיירארכיה במשטר נפגעו על-ידי הריפורמאציה, על-ידי צמיחת הקאפיטאליזם ועל-ידי ביסוסם של כוחות ריכוזיים. שום ריאקציה לא היתה מסוגלת עוד להחזיר את הגלגל אחורנית². נראה היה שגם היהודים יכלו לנשום לרווחה. בקהילת המחבר, למשל, בוטלו סופית גזירות הגירוש של פרדינאנד על-ידי מאקסימיליאן השני (1567). העיסוק הרב של ר' דוד גאנז באסטרונומיה ובמתמטיקה³ השפיע על עבודתו ההיסטורית. הוא הקפיד הקפדה יתרה על בעיות הכרונולוגיה היהודית וניסה לפתור אותן בדרך של מחקר מדעי, דרך שלא היתה מקובלת כמעט בין היהודים בתקופתו. כתיבתו הכרונוגראפית היתה חידוש גדול בעולם היהודי האשכנזי⁴, אף כי החלק הראשון, היהודי, של ספרו נכתב עדיין בדרך המסורתית. החידוש בא לידי ביטוי בעיקר בחלק השני, הכללי. עצם הכוונה, ללמד את היהודים היסטוריה של העמים, היתה חדשנית באזור הזה של העולם היהודי⁵. גם הדרך היתה מיוחדת: המחבר ניסה, בין היתר, לגרות את הסקרנות של הקורא על-

1 לצורך כתיבת המאמר השתמשתי במהדורה השנייה של צמח דוד, פרנקפורט ואמסטרדם תנ"ב. בהוצאה הזאת יש המשך לכרוניקה/של ר' דוד גאנז, אך אין שינויים מרחיקי-לכת לגבי החלק האוריינאלי (להלן – צ"ד). מידע מקיף על ר' דוד גאנז ועל ספריו ימצא הקורא במבוא להוצאה המדעית של צמח דוד, בעריכת ד"ר מרדכי ברויאר, העומדת להתפרסם בזמן הקרוב; במאמרו "קווים לדמותו של ר' דוד גאנז, בעל 'צמח דוד'", ספר בר אילן, יא, תשל"ג, עמ' 97–118; M. Breuer, "Modernism and Traditionalism in Sixteenth Century Jewish Historiography" *Proceedings of the International Colloquium on Jewish Thought in the 16th Century* (אוניברסיטת הארווארד, 7–9 בינואר 1980).

2 H.G. Koenigsberger & G.L. Mosse, *Europe in the 16th Century*, 1970, p. 1 ff.

3 יצירת המחבר בתחום זה, נחמד ונעים, נכתבה בשנת שע"ג ונדפסה כיעסניץ בשנת 1743 (להלן – נו"נ).

4 ח"ה בן-ששון, "מושגים ומציאות בהיסטוריה היהודית בשלהי ימי הביניים", תרביץ כט (תש"ך), עמ' 305–307 (להלן: בן-ששון, מושגים).

5 ר' דוד גאנז הרבה לכתוב על הנעשה בארצות הלא-גרמניות הגובלות בכוהמיה, וכמובן על כוהמיה

ידי כותרות-שוליים סנסאציוניות על אודות פלאים, נסים ותופעות יוצאות-דופן. כמו אצל הכרוניסטים הגרמניים בני התקופה, אשר רבים מהם שימשו לו מקור, נוצרה כאן תערובת מעניינת של כתיבה היסטורית מודרנית, של סיקור עניינים מופלאים, תוך שימוש במסגרת האוניברסאליסטית המדיאבלית, שחייבה תיאום בין דברי ימי העולם ובין סיפורי המקרא. ר' דוד גאנז לא הסתיר מן הקורא את כוונותיו הדידאקטיות והחינוכיות. השקפותיו לגבי הנעשה בימיו ובעבר וציפיותיו מן העתיד היו פחות גלויות. עם אחדות מהן ננסה להתמודד במאמר זה.

בין ראציונאליזם למגמתיות ב"צמח דוד"

השקפותיו המדעיות של ר' דוד גאנז באו לידי ביטוי בחיבורו ההיסטורי "צמח דוד", אך הודגשו ביתר-שאת בספרו "נחמד ונעים". ספר זה, שהוקדש לאסטרונומיה ולגיאומטריה, מגלה לקורא את פתיחותו של האיש לכל חידוש מדעי. ברם, אמונתו העמוקה והכנה הניעה אותו להוכיח לקורא שקיים קשר איתן בין המדע ובין האמונה באל אחד, היהדות. וכן חשובה היתה, לדעתו, ידיעת התכונה והכרת הכוכבים והמזלות, שכן התמחות היהודים במדע זה העלתה את קרנם ב"עיני הגויים".⁶

ר' דוד גאנז היה ראציונאליסט. הראציונאליזם שלו בא לידי ביטוי בשאיפתו למצוא לתופעות הטבעיות וההיסטוריות סיבות הגיוניות ומדעיות, המבוססות על מחקר מדעי, במגבלות המוכנות של רמת המדעים בימיו. גישתו הראציונאליסטית לא עמדה בסתירה עם השקפותיו הדתיות. ההיפך הוא הנכון: דוקא בדרך הראציונאליזם ראה אפשרות נאותה לשלב את המדע של ימיו עם ההסברים התלמודיים.⁷ זאת היתה הסיבה העיקרית להתלהבותו מן

עצמה. ידיעותיו ההיסטוריות על מזרח אירופה היו מהימנות, ורבות מהן לא נמסרו בספרי היסטוריה בעלי אוריינטציה למערב. כך רשם, בין היתר, את התמודדויותיה של פולין עם הטאטרים, עם התורכים ועם ה"מוסקוויט", עם הפרוסים ועם עמים פולשים אחרים. נוצרו קואליציות שונות ומשונות (למשל, צ"ד, ב, נו ע"א — שנת ה' נ' [1290]). בקרב טאננברג המפורסם (1410) ראה בצדק נקודת-מפנה לגבי חדירת הגרמנים אל המרחב הסלאבי וכרסום בכוחה של המלכות הרכיעית — ולאדיסלאב הוביל את הפולנים לנצחון בראש קואליציה רחבה שכללה מי תרתין ווריסן עם כארבה לרוב... והכניע הפולן את הפרוסין בעת ההיא". בהוניאדס ראה גיבור לאומי הונגארי. שמו מודפס בספר באותיות גדולות (צ"ד, ב, סד ע"א — שנת ה'ר"ד [1444]). למאתאס בנו חלק פעמיים שבחים, וזאת על אף ההרס שזרה בכוחה ובארצות השכנות ועל אף פגיעתו בקיסר פרידריך השלישי; הוא היה בעיניו "גבור חיל חכם חרשים נבון דעת ואיש מלחמה... היה מוכתר בכל מעלת המידות וכל אשר יפנה יצליח" (צ"ד, ב, סה ע"א). על "התועלות שבתכונה" — נו"נ, ט ע"ב, י ע"א.

הדיוק הכרונולוגי ונכונות הלוח, הנחוצים לכל מחקר היסטורי ראוי לשמו, העסיקו רבות את ר' דוד גאנז. הוא הדגיש את הקשר ההכרחי בין הלוח העברי, המבוסס הן על הירח והן על החמה, ובין מדע התכונה. בענין זה לא הסתיר המחבר את הערצתו לחכמינו הקדמונים והבליט את עדיפות הלוח היהודי על הלוח הנוצרי. ביקרתו זאת קשורה היתה ללא ספק ליחסו הכללי אל הנצרות, אותה הוא תאר כנמצאת בירידה מתמדת. עם זאת עמד בהרחבה על נסיונות התיקון של ליקויי הלוח הנוצרי (צ"ד, ב, עז ע"ב). ברם, גם ממנין השנים הנהוג אצל היהודים לא חסך את ביקרתו. הוא העביר למנין השנים על-פי היצירה את כל התאריכים ההיסטוריים ופסל את מנין השטרות "מפני ההמון אשר לא יכינו מספרו כי לא הורגלו בו" (צ"ד, א, ג ע"א; שם יט ע"א-כ ע"ב). היו סיבות נוספות לשאיפתו לדייקנות. יתכן שזאת היתה קשורה לעיסוק בחישובי הקץ ולציפיות המשיחיות.

6

7

השיטה האסטרונומית של טיכו בראהה⁸. בצורה הגיונית קשר תופעות חברתיות חמורות, כגון ריבוי השודדים בארץ, בפגעי טבע ובתוצאותיהם ההרסניות. הצגתו הסיבתית של שרשרת האירועים, "בצורת — יוקר החיים — שוד"⁹, לא היתה מביישת חוקר מודרני. בדרך דומה ניסה לחשוף את הגורמים הטבעיים לשטפונות ולרעשים שפקדו אזורים שלמים, לא היסס להאשים מציתים זדוניים בגרימת שריפות, ולא הסתפק בטיעון המסורתי — "אש מן השמיים"¹⁰.

עם זאת, האמין ר' דוד גאנו שההשגחה הציבה ליקום ולאנושות דרך מכוונת. סקרנותו, שלא ידעה גבול, הניעה אותו לחקור ולדרוש את נסתרי הדרך הזאת על-ידי בדיקה מדויקת של תופעות יוצאות-דופן, להן נתן בדרך כלל, נוסף לסיבותיהן ההגיוניות, גם פירוש היסטוריוסופי ודידאקטי. אותות השמיים שימשו בעיניו כסימני אזהרה מן ההשגחה לקראת גזירה מתקרבת, אותה יכלה האנושות להעביר, או לפחות למתן, על-ידי תשובה¹¹. כך התבשרו היהודים על גזירות רבות שעמדו לפגוע בהם, כגון בימי אנטיכוס, בימי חורבן בית שני או בימי גזירת הראקליוס, או אף בזמן קרוב יותר אל המחבר¹². במידה רבה של סיפוק האריך ר' דוד גאנו כאותם מקרים בהם התפרשו אותות השמיים כסימן לפגיעה בנוצרים

8 ר' דוד גאנו זכה לעבוד תקופה קצרה במחיצתו של טיכו בראהה, האסטרונום הדני שפעל בשרות הקיסר רודולף השני. התיאוריה של בראהה איפשרה פשרה בין ההשקפה התלמודית ובין השיטה המחקרית המודרנית, המבוססת על מדידות, חישובים מדויקים ותצפיות. לפי בראהה, הארץ היא במרכז היקום, השמש מסתובבת סביבה במשך שנה — ו"ספירה שמינית", היא "גלגל היום". מסתובבת מסביב לכדור-הארץ, ליצור את היום ואת הלילה (נו"נ, טו ע"ב, פ ע"א, פב ע"ב).

9 בשנת ה'ש"נ (1590), למשל, שררו "חמימות ושרב כל הקיץ" עד כי יבשו הנהרות והיה צורך לייבא מי שתיה. כל השדות חרבו והיה מזה "יוקר גדול לא לבד בלחם כי גם ביינ, בכשר, בחמאה ובכל דבר מאכל, אשר כמוהו לא היה ממאה שנים ונמשך מזה גזל וחמס רב בכל הארץ" (צ"ד, ב, עז ע"ב). בין היתר, ראה צ"ד, ב, נ ע"ב, ע ע"ב, עד ע"ב, עה ע"ב, עז ע"א. בחיפוש אחר גורמים טבעיים לתופעות האלה הושפע מבעל "מאור עינים".

11 תופעות יוצאות-דופן במזג האוויר השתייכו, לדעתו, גם הן למערכות המכוונות שהופעלו על האנושות על-ידי ההשגחה. ר' דוד גאנו חקר אותן בשיטתיות ורשם בנאמנות את מה שמצא במקורותיו. התענינותו במזג-האוויר מובנת, כי לכל שינוי דראמטי היו תוצאות הרסניות לגבי האוכלוסים. כל בצורת, כל שרב, כל מכת ברד וכל שטפון גרמו מיד לרעב כבד וליוקר המחיה; ולאו דווקא "אבני ברד כביצי תרנגולת" (צ"ד, ב, סב ע"א) היו נחוצות כדי לפגוע באוכלוסים שעמדו חסרי אונים מול האסונות. את הופעת הארבה בשנת ה'ש"א (1541) — "חידוש מרב הארבה" — חקר בשיטתיות גם מבחינה גיאוגרפית, בגלוחו את השפעת הרוח על כיוון המסע של הלהקה (צ"ד, ב, עז ע"ב). הופעת הארבה באיטליה אחרי העלמותו מגרמניה צוינה גם על-ידי ר' יוסף הכהן, רס"ח, וכן, G. Vivoli, *Annali di Livorno*, III, 1541, p. 18 Toscana המחבר לא הגזים בתאור תמונות הרעב התכופות. ראה: H. Kamen *The Iron Century*, London 1971, pp. 33 ff.; J. Heers, *l'Occident aux 14e et 15e siècles*, Paris 1966, pp. 91 ff., 255—6 ברם, הוא לא הדגיש דיו את הקשר עם התגובות הבלתי-ראציונאליות והמיסטיות של אנשי התקופה, שראו בקאטאסטרופות הגדולות, מתוך השקפה פאטאליסטית, תופעות על-טבעיות שרק כוח על-טבעי מסוגל היה לשגר או לעצור, כפי שמבטאה גם התפילה הנוצרית מן התקופה ההיא — "a peste, fame et bello, libera nos domine"

12 נו"נ, פ ע"ב, פא ע"א; צ"ד, ב, יב ע"א, ל ע"א, נח ע"א, עד ע"ב, עה ע"א; ובמקומות רבים אחרים. השווה גם עם הכרוניסט הגרמני. M. Cyriacus Spangenberg, *Sachsische Chronica*, Frankfurt a. M. (רע"ד) 1585 (במיקרופילם צוין חלק מן המקומות בעברית).

זאת ועוד. הגילויים לא היו לדעתו גילויים של ממש, אלא גילוי מחדש של מרחבי העולם שהיו ידועים לקדמונים, בהם סירר הספנים של שלמה המלך¹⁸. יתכן כי לדעתו קשור היו צמצום העולם המוכר ו"התרחבותו" המחדשת לגלות היהודים ולסימנים המבשרים את גאולתם¹⁹.

- 13 ר' דוד גאנו העביר לאחר כשלונו של קארל החמישי, במסעו לאלז'יר, את מטבע הלשון משירת דבורה: "הכוכבים ממסלולם נלחמו בקיסר בעת ההיא..." ("צ"ד, ב, עא ע"ב, וראה גם סד ע"א). הכרוניסט הגרמני, Martin Boregk Vratslavienses, *Behmische Chronika*, 1587 p. 658 עסק לעומתו בעיקר בתעמולה נגד התורכים, ובמקום להתעמק בהכנת הסימנים האסטרוטולוגיים עמד על מטרותיו הצבאיות של קארל החמישי.
- 14 לדוגמה: "צ"ד, ב, עב ע"ב, עד מ"ב, עה ע"א.
- 15 את גילוי אמריקה הציג המחבר בדרך אובייקטיבית, אם כי קיימים אידיוקים לגבי התאריכים. ר' דוד גאנו מסר גירסאות שונות, של יהודים ושל לא-יהודים, וכך נהג בכל מקרה של אי-ודאות בקשר לתאריכים. את האופי ההרפתקני של יודייהים ושל מגלי היבשות הגדיר בצורה קולעת: "אמריקי איש גבור חיל, המקבץ אליו אנשים ריקים וירד הימה לשלל שלל..." ("צ"ד, ב, עב ע"ב, עא ע"א; והשווה נו"נ, כז ע"ב, כח ע"א: "עם אנשי חיל ומרי נפש").
- 16 כתיבת ספרי גיאוגרפיה והפצתם בין הבריות היתה חשובה בעיניו: "...באופן שכל איש תבונה יוכל להשכיל ולספר לבנו הקטן המשכיל ולהראות לו באצבעו בכיתו ובחדרו רוב המדינות ומקומות שוכני ארץ של כל כדור העולם עם גבוליו הימים יותר ויותר מאילו הלך שם עם חכם וזקן וראה את הכל בעיניו. ברוך ה' אשר גבר עלינו חסדו וראינו נפלאות..." (נו"נ, כט ע"א).
- 17 אין לראות כהערה סתמית את דבריו "שהעולם החדש הזה, לדברי חכמי הקוסמוגרפיה" שהם חכמי המחקר הוא גדול מכל ארצות מלכי הנוצרים שבזמנינו מכל חלקי איברוכי [אירופה]..." ("צ"ד, ב, עא ע"א).
- 18 אופייני הציטוט מספר מאור עינים, שהעולם החדש הוא "אופיר" (פירו=אופיר! נו"נ, כז ע"ב, כח ע"א).
- 19 הוכחות לכדוריות הארץ מופיעות ב"צמח דוד" רק כנרמזות ("צ"ד, ב, עא ע"א); העסיקו אותו יותר המסקנות החברתיות של הגילויים. כנגד הדעות שהיו רווחות בימיו על אודות עליונותם הגזעית, הדתית והתרבותית של הכוכשים, ראה ר' דוד גאנו צורך להדגיש את השוויון של כל בני-אנוש: "אין לאלה שלמעלה פתחון פה על אלה שבצד השני" (נו"נ, כג ע"א). את מפת העולם החדשה היה צריך המחבר להתאים לעמדה היהודית המסורתית. לירושלים נשמר גם להבא מקומה במרכז העולם. המחבר פתר בעיה זאת בפשטה מעניינת: ירושלים נמצאת באזור הממוזג בו יושבים רוב בני-האדם. העיר הלא נקראת "טבור הארץ"; וכמו שהטבור אינו במרכז ממש של גוף האדם, כך ירושלים אינה במרכז העולם ממש אלא במרכז חלקו החשוב ביותר, המיושב (נו"נ, לג ע"א, לג ע"ב, בהסתמכו על "מאור עינים"). ההשקפה הזאת היתה מקובלת גם על הנוצרים במדינה-הכנענית.

על אף פתיחותו של ר' דוד גאנו לרעיונות החדשים של תקופתו, לא הושפע מהם אלא באופן חלקי בלבד. רוב ההומאניסטים היו בעלי גישה דטרמיניסטית, שהגיעה לפעמים לפסימיזם קיצוני. לדעתם לא יכול האדם להשפיע ולא כלום על מהלך האירועים בתבל, כי "הכל כתוב" ממילא. אין פלא שגם בין המשכילים נפוצה היתה האמונה העיוורת בכוח הכוכבים. הם לא הבדילו בין המדע הטהור, התכונה, ויישומו במדידות האסטרונומיות לעדכון הלוח ולשיפור דרכי השיט, לבין הפסידו־מדע המיסטי של האסטרולוגיה בה נעזרו להגדת העתידות. השליטים נתנו עידוד מלא לאסטרולוגים ששירתו אותם בחצרותיהם וקיבלו שכר רב מקופת המדינה. נפוצה היתה האמונה שבכוכבים טמונים כוחות דימוניים. "עולם הרקיעים" קשור היה קשר הדוק, על-פי השקפתם, עם העולם הקיים ועם האדם, וקבע את גורלם. קניוניקציה או "מחברת" (כך בלשון העברית של התקופה) של כוכבי-הלכת השפיעה לדעתם באופן מיידי על חיי אנוש. אף כי האמינו שלעתיד לבוא עשויה האנושות לזכות מהתגברות ההשפעה של כוכבי-הלכת "הטובים", הרי לעת עתה נידונה היתה, תחת השפעתם של כוכבי-הלכת "הרעים", להמשיך ולסבול מקאטאסטרופות בלתי-נמנעות²⁰. אפשר היה לצפות שהביקוש לאסטרולוגים ירד עם התקדמות ההשכלה במאות האלה, אך לא כן הוא: המגפות הכבדות, ירידת מעמדה של הכנסייה, התגברות המלחמות וריבוי מספר הנפגעים — מחד; ומאידך — השימוש בדפוס ועליית מספר האנשים יודעי קרוא וכתוב, הפכו את "מדע" האסטרולוגיה למדע עממי וגרמו לכך שהפניות אל האסטרולוגים, לקבלת מידע על "מצב הכוכבים", נעשו תכופות יותר. המציאות העגומה של הימים ההם הקלה על מלאכת האסטרולוגים, כי לחיזוי דָּבָר, רעב או מלחמה היו סיכויים רבים להתאמת²¹. משכילים רבים גם הם, בדומה לעם הפשוט, ראו במצבים חברתיים של עימות קיצוני, של פאניקה המונית, של התפרצויות זעם כאוטיות ושל התקוממות העם הפשוט — מצבים בלתי-נמנעים, בדומה לדבר, שרק כוחות על-טבעיים מסוגלים היו לשגרם אל העולם או לעצדם. רבים מאנשי התקופה הגיכו בהצטרפות אל קבוצות של בעלי-תשובה המודרכים על-ידי איראצינאליזם מיסטי. הנוכחות המתמדת של המוות התקבלה בפאטאליות מצד הציבור ומצד רבים מן המשכילים. המוות הבלתי-נמנע, שהופיע כפתאומיות, הפך לגורם רוחני מקובל, לחלק בלתי-נפרד מכל היצירות התרבותיות של התקופה²².

לא כזאת היתה גישתו של ר' דוד גאנו. כיהודי מאמין דחה את הדטרמיניזם, את הכניעה לגורל העיוור; את האסטרולוגים הציג כמגידי עתידות או קוסמים, המרמים ומפחידים את העם ב"חזיונות שווא של תוהו ובוהו וסוף כל בשר — כמו בשנת ה'שמ"ח — ודבר לא קרה... ולאחר מכל ימציאו רוחות סערה שלא היו ולא נבראו"²³. בביקרתו לא נעדרת נימה אירונית:

20 כגון האסכולה האסטרולוגית של ליכטנברגר בסוף המאה ה-15. והשווה: M. Boas, *The Scientific*

Renaissance, New York 1962, pp. 166 ff.

21 שם, עמ' 20 — 21, 169 — 170.

22 קאמן (לעיל, הערה 11), עמ' 24 ואילך.

23 נר"נ, פ ע"ב.

אם אמת הדבר שכל כוכבי דשביט או שאר אותות השמיים מורים על מיתת מלכים או על חורבן עיר או מדינה וגם שאמת הדבר ולא יבוא רעה לעולם שלא יקדים ממנו אותות השמיים יחויב לפי זה שאין שום שנה שלא נראה בו כוכבא דשביט או שאר אותות השמיים רק שלא נראה בכל מקום כי אין שנה שלא ימות בה מלך או שלטון [סולטן] או שלא יהיה בו חורבן והרג רב באחת מן המדינות...²⁴

אף ההשכלה הביאתו לביקורת האסטרולוגיה, היא חיזקה את אמונתו שאדם חפשי בבחירתו בין טוב לרע. ראייתו את אותות השמיים כסימני אזהרה מן ההשגחה סייעה לו להבהיר את אפשרות ההינצלות מהגורל אליו רומזת ממשלת הכוכבים — החזרה בתשובה²⁵; מבחינה זו הוא לא היה חריג מהמחברים היהודים שקדמו לו.

כתיבתו האופטימית מתבטאת גם בהדגשתו את ההישגים החיוביים של התרבות האנושית, על אף כל הרעות שפגעו בעולם, בצינו הצלחות רפואיות או סתם ארועים משמחים, כשנים טובות וברוכות יבוליים²⁶. את הישגיהם של מלומדים יהודים פירט מבלי להסתיר את גאוותו²⁷. אולם האופטימיות שלו קשורה קשר הדוק עם אחת המטרות של כתיבת ספרו, כפי שהתבטא במבוא. הוא רצה לעודד את קוראיו הנתונים במצב של גלות ולחזק את תקוותיהם בגאולה הקרבה.

התמחות במדעים המדויקים וקבלה, מסויגת יותר, של שלטון הכוכבים; הבאת הסברים הגיוניים לגבי כוחות הטבע המציאותיים וראיית חוסר האונים של האדם הקטן הנשלט בהן; אופטימיות ואמונה בקדמה תרבותית בצד הרגשת משבר עמוק — כל אלה מלווים את כתיבתו ההיסטורית של דוד גאנו ובהם מתייחדת השקפת-עולמו לגבי מהלך ההיסטוריה. הרמזים שבספריו ודרך הסלקציה שלו כרישום הכרוניקות מצביעים על כך שלא היה שותף אלאה שראו במשבר סימן ראשון לאפוקאליפסה ולקץ כל בשר. את המשיח, בו האמין בכל

24 שם. ר' דוד גאנו עמד על הניגודים בין נבואות אסטרולוגיות שונות ותהה אם אפשר בכלל לפרש גזירה על ציבור מקרי, כגון במקרה של טביעת אניה, על-פי גזירה-שווה שגזרו הכוכבים על הנוסעים. בעיניו היתה האסטרולוגיה מדע פחות מהמדעים שבנסיון, ובכל זאת לא ראה בעין יפה את הביקורת שהוטלה עליה מטעם "חכמים בעיניהם" (נו"נ, ט ע"ב). אשר לסוגיה אם גם היהודים נמצאים תחת ממשלת הכוכבים, ראה להלן.

25 הוא אף הכין רשימה מפורטת של המזלות המשפיעים על כל מדינה ומדינה (נו"נ, פ ע"ב). לכוכבי-הלכת העניק "ממשלה" בתחומים אחדים. מאדים, לפי המקורות, ממונה על שפיות-דמים, ואילו הכוכב צדק שולט בשופטים, בדיינים ובצדקות (נו"נ יב ע"א).

26 ארועים מן הסוג הזה נמסרו לדור ושנותיהם הפכו ל"זמן מסומן" שעל-פיו מנו את השנים אחר-כך (למשל, צ"ד, ב, נו ע"ב, עא ע"ב, עג ע"א). הדפוס עלה בעיניו על כל תור האומנויות, "שהוא לתועלת כל יושבי תבל אין עוד מלבדה ולא נמצא ערך לה בכל החכמות ומתחבולות למן היום אשר ברא ה' את הארץ לא לבד לחכמות תלמודיות כאלוהיות ולשאר שבע החכמות" (צ"ד, ב, סג ע"ב).

27 למשל, "ר' יצחק ישראלי, החכם התוכן הגדול..." (צ"ד, א, מא ע"א). בגאווה רבה הדגיש ר' דוד גאנו את חיבור ה"לוחות האלפונסיים" על-ידי היהודי ר' יצחק אבן סייד (צ"ד, א, מ ע"ב; ב, נה ע"ב). על אף אי-דיוקם היחסי של הלוחות האלה, הם היו כלי-עזר חשוב ביותר בידי הנווטים של התקופה. את הדפוס הראשון של כתיבה-הקדש בעברית לא שכח לציין (צ"ד, א, מג ע"ב), כפי שעוד קודם עמד על מלאכת התרגום לעברית של ספרי המדע של היוונים (צ"ד, א, מב ע"א).

לבו, ישגר ה' אל העולם, לא כשזה ישקע בהרס ובאבדון, אלא "כשיהיו השנים לקראתנו שנות חיים ושלום, שנות ברכה ושובע, שנות ברכה והצלחה, שנות גאולה וישועה וירם קרנינו ואת צמח דוד עבדו מהרה יצמיח"²⁸. כבר שם הספר מכיל את הרמז לתכנו המשיחי. המגמות הייחודיות של הכותב מכוונות את תשומת-הלב למשמעות שהוא נותן לאירועים המתוארים אמנם בצורה ראציונאלית, אך נתונים בהקשר היסטוריוסופי — כחלק מתכנית אלוה.

המלכות הרביעית ומשברה

הדגם ההיסטוריוסופי של ר' דוד גאנו מבוסס על הפירוש היהודי המקובל של נבואות דניאל: חלוקת ההיסטוריה העולמית לארבע תקופות, וכל אחת מהן מהווה את "הזמן" של מלכות אחת. ארבע המלכויות — בבל, פרס-מדי, יוון ואדום — מחליפות זו את זו בשליטה הגמונית על העולם, וכל אחת מהן עוברת, בזמן הקצוב לה על-ידי ההשגחה, תהליך של עלייה והתעצמות, התבססות, משבר והדרדרות. בגמר תקופתה חייבת כל מלכות לפנות את הזירה לזאת הבאה אחריה, וזאת תעבור שוב תהליך דומה. המלכות הרביעית אמורה להעלם גם היא, ובמקומה עתידה לקום המלכות החמישית; בראשיתה יופיע המשיח ויגאל את ישראל. הפירוש הכריסטולוגי של נבואת דניאל היה שונה, לפיו כבר הגיע המשיח, ומאז נמצא העולם כבר בעידן החמישי. בטיעונו של ר' דוד גאנו נעדר כמעט כליל הממד של הפולמוס המשיחי עם הנוצרים. מאידך גיסא, עסק רבות בבדיקות כרונולוגיות שהיו קשורות בחישובי "הזמנים" של המלכויות והיו טעונות, אפוא, מטען אסקאטולוגי עז²⁹.

ר' דוד גאנו ראה את העולם של ימיו כנשלט על-ידי המלכות הרביעית — אדום, היא רומא. כבר מזמן, מימי הכתרת קארל הגדול, התגלגל השלטון בו אל הקיסר של האשכנזים. בהעברת השלטון ובמסירת סמלי השלטון אל קיסר האשכנזים ראה את ראשית התמעטותה של ביזנטיון עד לחיסולה הסופי בידי התורכים שיירשוה³⁰. אין בלבו צל של ספק: "הזמן" הוא של המלכות הרביעית, וקיסרות אשכנז היא בעיניו היורשת החוקית והממשיכה של רומא. מן הבחינה הזאת לא היתה השקפתו שונה מן האידיאולוגיה הקיסרית המסורתית, ואף התואר הרשמי של הקיסר — השליט על "הקיסרות הרומית הקדושה של הלאום הגרמני" — בא לחזק את עמדת המחבר.

האופי האידיאלי של המלכות הרביעית מושתת היה, על-פי ר' דוד גאנו, על שני עיקרים חשובים: היציבות וההארמוניה בשלטון והדמות האידיאלית של השליט. שתי אמות-המידה האלה היו חשובות ביותר בעיניו ולפיהן בחן את השינויים שחלו באירופה במאות האחרונות ובתקופתו. כבר בתיאורו את ראשית הקיסרות הרומית הבלית את השקפותיו אלה. את תחילת

28 צ"ד, ב, עז ע"ב, עז ע"א.

29 צ"ד, א, ג ע"א; ב, ב ע"ב. על-פי בעל "שלשלת הקבלה" נקבע המעבר ממלכות אחת לחברתה על-ידי הכוכבים (שם, ראשית חלק ב).

30 צ"ד, ב, לד ע"ב — והוא מדגיש כי קארל הגדול הוכתר "בהסכמת זיקני רומא וזיקני קוסטנטינא".

הקיסרות הרומית ראה כקשורה בשני גורמים: באופיו של יוליוס קיסר, הקיסר הראשון, ובמשטר באימפריה של אוגוסטוס³¹. את אופיו של יוליוס קיסר שיבח ר' דוד גאנו כמעט בהגזמה. ברם, לא בשלטונו החל לספור את "זמנה" של המלכות הרביעית, אלא בכיבושה של מצרים בידי אוגוסטוס. עם השלמת הכיבוש הזה החלה ברומא תקופת שלום ויציבות פוליטית.

הקיסרות הגרמנית

הקיסר, כשליט אידיאלי של מעצמה עולמית, צריך לבנות את שלטונו על-ידי "עשיית משפט וצדקה". בכך ראה אותו ר' דוד גאנו דומה למלך האידיאלי של מלכות ישראל הקדומה. הקיסר צריך להיות מחוקק נבון ומסוגל לשמור על החוק, הסדר והשלום; עליו לקרב את החכמים ולעודדם; ולהיות חכם ומשכיל. הצלחותיו של הקיסר כשדה-הקרב והישגיו בשלטון ניתנו לו מההשגחה כשכר, שהיה גדול יותר, ככל שהקיסר התקרב יותר אל הדגם האידיאלי. היחס אל היהודים לא השפיע בהכרח על הערכת ר' דוד גאנו קיסר זה או אחר. פרדינאנד הראשון, הקיסר שנתן את ידו לגירוש יהודי בוהמיה, זכה להערכה חיובית ביותר: "היה איש חסיד וירא אלוהי" עושה משפט וצדקה בארץ". באותה הערכה חיובית זכה גם הקיסר שלפניו, אחיו, קארל החמישי. לא בחידוש כתבי החירות ליהודים ראה את מעלתו העיקרית של קארל החמישי, אלא בלמדנותו. המחבר ראה בו מומחה באותם המקצועות שהוא אהב: בתכונה וב"חכמת המדידה וידיעת כדור וגבולי הארץ". לכן כתב עליו, לשנת ה'שי"ח (1558), שהיה "איש ירא אלוהי", אוהב צדקה ומשפט, אוהב את החכמים...³². הערכת ר' דוד גאנו את הקיסרים אינה אובייקטיבית; לפנינו אידיאליזאציה מכוונת שנועדה לשרת את הדגם ההיסטוריוסופי, אותו הגיש לקוראיו.

מוסד הקיסרות אף הוא תואר על-ידי ר' דוד גאנו כאידיאל. הקיסרות היתה מושתתת על מסורת ארוכה. סמליה ומוסדותיה נוסדו, לפי דעתו, עוד בראשית ימיה. היא שימשה ערובה לשלטון החוק וליציבות בעולם, ערכים חשובים מאד ליהודים. לא היה מדובר באשכנז

31 צ"ד, ב, יג ע"ב, יד ע"א.

32 צ"ד, ב, עג ע"ב — וקיימות דוגמאות רבות נוספות: יוסטיניאנוס הביזנטי, ש"עשה ספר דינים אשר עוד היום הזה נמצא בכל מלכות אדום ונקרא בלשון לטיין יוש"ט ציביליי", נקרא אצלו "איש חסיד עושה צדקה ומשפט" (צ"ד, ב, כח ע"ב). מאקסימיליאן השני זכה אצל ר' דוד גאנו לשבחים מופלגים: "הלך בכל דרכי אבותיו היה איש חסיד וישר חכם עניו וירא אלוהים והיה עושה משפט חסד וצדקה בארץ". את הקיסר הנערץ הזה הזכיר המחבר בשנת ה'של"א (1571) בציון זצ"ל (!): בגלל "אהבתו ותשוקתו אל היהודים להראות אליהם חסד... עבר הוא בכבודו ובעצמו עם אשתו... ועם חשובי גדולי שריו ויועציו תוך אמצע רחוב היהודים אשר בעיר פראג" (צ"ד, ב, עה ע"א). נדמה לי שהביטוי "עושה משפט חסד וצדקה" מופיע רק פעם אחת במקרא (ירמיה ט כג: "עושה חסד משפט וצדקה") ונאמר שם על ה' (!). המחבר השתמש בשבחי לגבי הקיסרים גם בביטויים מקראיים אחרים. רודולף הראשון, למשל, "כל אשר היה עושה, ה' מצליח בידו" (כיוסף במצרים !), והוא "גורד גדרים נפרצים [כחזקאל כנבואתו נגד עם הארץ !] במשך י"ז שנים בהם עמדה רומי כלי קיסר כלל". הוא "עושה שלום בכל שטח אשכנז ומת כשיבה טובה" (כאברהם), גרעון או דוד המלך (!) בשנת ה'צ"ב (1291) (צ"ד, ב, נו ע"ב, נו ע"א). ואלה רק אחדות מן הדוגמאות הרבות !

כלבד. כל שלטון מקומי — מקורו בקיסר, ורק הוא רשאי להעניק, כסוכריין, סמכות שלטונית כלשהי. בעיניו היה זה שלטון עולמי שתפקידו ואחריותו לא נסתיימו עדיין, כי לא הגיע עדיין לקץ "זמנו". סימן לכך, הצלחותיה של השושלת ההאבסבורגית, אשר לשלומה ולשגשוגה התפלל המחבר. צמיחת אוסטריה למעצמה עולמית היא, לדעת ר' דוד גאנו, תוצאה של ברכה אלוהית מיוחדת³³. מליצות המחבר, בתיאור הצלחותיו של מאקסימיליאן הראשון, הורכבו משכרי פסוקים המזכירים את הברכה לשלמה בשעת המלכתו (מלכים א א). ההשוואה לא באה במקרה. כדי להסביר את הצלחת השושלת גייס ר' דוד גאנו את ההשגחה האלוהית. ההצלחה המדינית באה לאוסטריה כגמול לתכונותיו הנעלות של השליט מאקסימיליאן ובזכות אבותיו, בדומה להצלחה המדינית שבאה בזמנה לישראל בזכות תכונותיו של שלמה ובזכות דוד אביו. והמחבר מסכם:

...בימי הקיסר הזה [מאקסימיליאן] ע"י רוב חכמתו צדקתו ועניותו הוגבה והורם בחסדי עליון קרני דוכסי אוישטריין למעלה שירשו ומלכו על מלכות ספרד, בורגונדא, אונגרי, ביהם עד היום הזה — ה' ברחמי יגן בעדם זכותם וזכות אבותיהם הצדיקים והתמימים, יעמוד להם וירחיב את גבולם בלי מיצרים ויגדל כסאם למעלה מעלה...³⁴

המחבר הוסיף ממד נוסף לדגם שלו. העם עצמו — לא ההמון הגס אלא העירוניים המכובדים — תואר כגורם חשוב בשמירה על היציבות ועל הסדר. כאשר "המשפט הנעלם" בווסטפאליה, אזור מגוריו הראשון של המחבר, על-פי עדותו האישית, הפך מכלי לדיכוי מורדים וכופרים לבית-דין ציבורי לשמירה על הסדר, הורגשה הערכתו החיובית של ר' דוד גאנו ל"שופטים חורים — וריא שפ"ן"³⁵. המדינה המתוקנת, השליט האידיאלי והעם הנכון, המוכן לתרום בעצמו ליציבות המשטר — אלה, אפוא, האלמנטים בדגם הכולל והאידיאלי של המלכות הרביעית, המושתת על מירב ההארמוניה הפנימית.

מדוע הציג המחבר לקוראיו דגם אידיאלי זה, שרחוק היה כל כך מן המציאות? האם חיקה מליצותיהם של כרוניסטים גויים? האם רצה להחניף לשליטים ולפקידיהם עמם בא אולי במגע? האם רצה "להלבין" את חיבורו מפחד הצנזורה? גאנו לא התעלם מן המציאות העגומה בה נמצאה הקיסרות ומן המשבר העמוק שפקד אותה. עם זאת, לא היה עדיין מקום לדבר על התמוטטות סופית של המלכות הרביעית; ועל אף ציפיותיו המשיחיות, לא ראה ר'

33 פעמיים, בשנת 1477 ו-1519, הזכיר את צמיחתה המהירה של אוסטריה (צ"ד, ב, סו ע"א, סח ע"ב). לגבי יחסי הוואסאליות כלפי קיסר גרמניה ראה צ"ד, ב, מב ע"ב, מג ע"א, מו ע"ב, נ ע"ב, נג ע"א, נו ע"ב. ר' דוד גאנו הגוים בהערכת המוסד של דוכסי הברירה וההכתרה המשולשת (צ"ד ב, מב ע"ב).

34 צ"ד, ב, סח ע"ב.

35 צ"ד, ב, לד ע"ב, לה ע"א — לשנת ד'תקס"ב (1801-2). למעשה לא נוצרה צורת משפט זאת (Femerecht) בתקופת קארל הגדול, כפי שאהבה להדגיש המסורת הגרמנית, אלא מאוחר יותר בהרבה, כנראה במאה ה-14 וה-15. התאור של ר' דוד גאנו מהימן בהחלט לתקופתו, והשופטים החורים (Freischöffen) פעלו בבית-משפט מקומי בווסטפאליה עד לשנת 1806!

דוד גאנו את אחרית הימים ואת בוא המשיח כשייכים להווה. נראה שרצה להציג לפני קוראיו דגם של חיים מדיניים עצמאיים, כדי לשמור על תקוותיהם המשיחיות³⁶. זאת ועוד: קעקוע הדגם המושלם על-ידי תאור התערערותו יחריף את תחושת המשבר.

עד כמה שלמה תמונתו, נוכל ללמוד מנטייה אישית חזקה שעשויה היתה לפגום בתמונה המגובשת החיובית של הקיסרות הרומית-האשכנזית — הערצת העם הבוהמי. את כל תולדות העם הזה הציג כמסכת רצופה של מאבקים נגד הגרמנים ואף נגד הקיסר³⁷. אולם אף נטייה זו אינה מקלקלת את שורת השלמות ההיסטוריוסופית — נצחוננו של הקיסר היה הכרחי, על-פי השקפתו של ר' דוד גאנו, כדי להחזיר את הסדר על כנו, כראוי לתפקידו³⁸. כך גם נהג בהערכתו את יאן הוס: יחסו אל יאן הוס, הרפורמאטור הבוהמי הגדול, היה חיובי ביסודו. הוא העריך אותו כאדם חכם, משכיל, שלחם נגד האלילות שבנצרות ונפל קרב לעלילה שפלה. ברם, איש זה הצית אש גדולה בבוהמיה, ומלחמות ההוסיטים גרמו להרס רב וערערו את הסדר הציבורי בבוהמיה ואף מחוצה לה³⁹. ואף כאן בולטים לבטוי של ר' דוד גאנו. מחד

36 צ"ד, ב, א ע"ב, ג ע"א.

37 ר' דוד גאנו התחיל את תולדות בוהמיה באגדה של גירוש תושבי הארץ הקדמונים, שהיו אשכנזים, כתוצאה מפלישת "עם סלואקן וקרוואטן אשר יצאו מעם ווענדן" (הסלאבים המערביים) תחת מנהיגותו של צעחו (=צ'כי!) (צ"ד, ב, ל ע"ב). גירוש נוסף התקיים, על-פי המחבר, בשנת 1050 (צ"ד, ב, מב ע"ב). בשנת ה' פ"ג (1323?) גירש המלך יוהאניס (מלוקסנבורג) את האשכנזים בפעם נוספת, כתוצאה מלחץ כבד מצד העם: "ויושבי ביהם התגודדו והתאספו ודברו אל המלך יוהניס קשות עד שכפו את המלך לשלוח מארצו בעל כורחו עקרי יועציו האשכנזים והוצרך לישב במקומם דווקא שרי ביהם" (צ"ד, ב, נט ע"א). את הגירוש הזה של האשכנזים אישר גם הכרונסט בורק (לעיל הערה 13, עמ' 284 — 285). בשנת 1306, אחרי רצח המלך האחרון משושלת הפשמישלידים, וענצל השלישי, ואחרי אינטרגנום בן ארבע שנים, נבחר למלך בוהמיה יוהאניס מלוקסנבורג, בעלה של אליסאבת, בתו של וענצל השני. בהכתרתו הצטרף יוהאניס להתחייב לשמור על זכויות האצולה והכמורה הבוהמית ולכנס באופן סדיר את הלאנדטאג. מוסד זה היה הגורם לגירוש האשכנזים, אף כי התוצאות היו גרועות ביותר לכלכלת המדינה. ר' דוד גאנו הציג על רקע לאומי זה גם את הפילוג באוניברסיטת פראג, שהוקמה על-ידי קארל הרביעי. הפרופסורים והסטודנטים הגרמנים, שהיו מועדפים קודם, עזבו את הארץ ויסדו את אוניברסיטת לייפציג. אצל המחבר הופיעה הפרשה הזאת כחוליה אחת במסכת המאמצים של הבוהמים, להתנער מן ההשפעה הגרמנית הגוברת (צ"ד, ב, סב ע"ב — לשנת ה'קס"ח — 1408. למעשה חלה יציאת הגרמנים שנה אחר-כך). הפילוג באוניברסיטה היה קשור כבר לפעילותו של הוס (בורק, לעיל, הערה 13, עמ' 314), שנבחר אז לרקטור האוניברסיטה; ויש לתמוה על כך שהמחבר לא הזכיר זאת כאן. ר' דוד גאנו התפעל מאד מרוח הגבורה של לוחמי ההוסיטים. מלחמות ההוסיטים לא היו, בעצם, אלא שלב נוסף במאבק נגד הגרמנים (בן-ששון, מושגים [לעיל, הערה 4], עמ' 305 — 307). את נצחונות ההוסיטים נגד הכוח העודף של הגרמנים ראה ר' דוד גאנו כמעשה של נס: "נצחו הבהמים שלא בטבע וכמנהג העולם" (צ"ד, ב, סב ע"ב).

38 ר' דוד גאנו טעה בתאריך נצחון הקיסר על ההוסיטים (צ"ד, ב, סג, ע"א). למעשה לא היה זה כלל נצחון. אחרי קרב ליפאני (1434) בו הביסו האוטרקויסטים המתונים את התבויריטים הקיצוניים הגיעו האוטרקויסטים לידי פשרה עם הקיסר (1436) על בסיס ה"קומפקטים" שאושרו עוד קודם לכן בקונציל של באזל.

39 ר' דוד גאנו ראה ביאן הוס "חכם גדול בין הנוצרים" (צ"ד, ב, סב, ע"א). בכותרת השוליים הדגיש את העובדה ש"מאס בדת האפיפיור". ברם, לא זה היה העיקר בתאורו. הוס "חילק את לב הנוצרים. רבים נטו אחריו והיה סכסוך גדול בעיר פראג". הוס גרם. אפוא, לפילוג נוסף אצל נתיני הקיסר והחריף את חוסר היציבות. ובכל זאת, כמהפכן דתי היה האיש חשוב מאד בעיני המחבר: הוא ציווה "לשרוף ולבער את כל

גיסא העריץ את ההוסיטים: כ"פאטריוט" כוהמי תמך במלחמתם לשחרור לאומי. מאידך גיסא גינה את אכזריותם, את ההרס שזרו, את פלישותיהם לארצות השכנות. לכן, על אף אהדתו למטרות הצודקות של תנועת ההוסיטים, שמח שהקיסר ניצח לבסוף והחזיר את החוק, את השלום ואת הסדר על כנם⁴⁰.

בין השקפתו ההיסטוריוסופית של ר' דוד גאנז ובין "הפאטריוטיות" הבוהמית שלו קיים היה, אפוא, מתח ועימות. ואף-על-פי שלא החמיץ המחבר שום הזדמנות לשבח את מנהיגי הבוהמים ואת עירו פראג⁴¹, לא התיר לתחושתו הפאטריוטית המקומית לפגום בתבנית השלמה שהציג לתולדות העולם.

התורכים

לשימור המסגרת של מלכות רביעית תאר ר' דוד גאנז את משברי המלכות הרביעית כפנימיים, אף כאשר זירתם היתה חיצונית. מתוך הקיסרות עצמה צמחו הכוחות שפגעו בה ושאפו להשפלתה, לערעור כוחה ואף להשמדתה. לא זו בלבד שכיבושיו של מלך הונגאריה, מאתיאס קורבינוס, הוצגו על-ידי המחבר כמעשיו של ואסאל מתמרד⁴², אלא אף התעצמותה של תורכיה, שהוצגה כאויבה המסוכן ביותר

הפסילים" ודרש שיתחתנו הכמרים ואחיות המנזרים. למעשה לא היה הוס המהפכן הדתי הצ'כי הראשון, וההשפעה של ויקליף הורגשה גם אצל אלה שקדמו לו (H. Ben-Sasson, "Jews and Christian Sectarrians, Existential Similarity and Dialectical Tensions in the 16th Century", *Viator* 4 [1973], p. 376). כרקטור האוניברסיטה בפראג, אחרי גירוש הסטודנטים והפרופסורים הגרמנים, היתה השפעתו עצומה, בפרט על ציבור המשכילים בעירו. שלטונו של וענצל, "הוא אשר כבר העבירוהו מקיסרותו" ("צ", ב, סב ע"ב), ודאי לא הועיל להשקטת הרוחות. אחרי החרמת הוס פרצו בפראג מהומות ביזמת הסטודנטים, וכאשר נהרגו שלושה מהם, הפכו בעיני התושבים למאבקים לאומיים. למאבקים לאומיים הפך כמובן הוס בעצמו, אחרי שהועלה על המוקד בקונסטנץ. המתתו בוצעה על אף "כתב התיוור" הקיסרי. ר' דוד גאנז לא צדק בקביעתו ששריפת הוס התקיימה נגד רצונו של הקיסר זיגיסמונד, אשר יזם את התכנסות הקונציל בקונסטנץ.

40 את התנועה הקיצונית של ההוסיטים ראה המחבר כציבור מורדים במלכות, ומנהיגם "שישקן" היה בעיניו ראש לכנופית רוצחים ושודדים יותר מאשר גיבור. ברם, כאשר הפכה מלחמת ההוסיטים למלחמה פאטריוטית שוב לא הסתיר המחבר את אהדתו (בן-ששון, לעיל הערה 37, עמ' 305–307). ר' דוד גאנז עמד בעיקר על סבל העם: "בעת ההיא מלאה כל ארץ ביהם חסם עד אשר עם הארץ קצו בחייהם והארץ לא נורעה כי הכל היה למשיסה לאכול לאויביהם או לאנשי המלחמה עם הוסיטן וידל כל הארץ ביהם מאוד" ("צ", ב, סג ע"א).

41 במקומות רבים בכרוניקה הרגיש ר' דוד גאנז את חשיבותם של השליטים הבוהמיים, כגון קארל הרביעי או גיאורג מפורדיאבראד. בעירו פראג התגאה מאד, ובצדק, עוד לפני המאה ה-15 היתה זאת עיר של מלכות, מלאת מותרות ובורק, בה התרוצצו חצרנים ופוליטיקאים וזממי תככים וגם אנשי-רוח חשובים. כבר בראשית חלק ב של "צמח דוד", תוך תאור ארוך של מעלות בוהמיה, עמד המחבר גם על טבעם ומזגם של התושבים ועל עשרם, בארץ בוהמיה בכלל ובפראג בפרט, וזאת על-פי קביעה אסטרוטלוגית, כתוצאה "משלטון מזל אריה" ("צ", ב, ד ע"א, ד ע"ב).

42 בגלל פלישותיו של מאתיאס קורבינוס מהונגאריה לאוסטריה נאלץ פרידריך השלישי לנהל עמו מדיניות מות הפולש ב-1490 ("צ", ב, סה ע"ב, סו ע"א). בורק (לעיל הערה 13, עמ' 592) הזכיר את הרעב כבש מאתיאס את וינה (בשנת 1485), היה על פרידריך לברוח מבירתו, אליה יכול היה לחזור רק אחרי מות הפולש ב-1490 ("צ", ב, סה ע"ב, סו ע"א). בורק (לעיל הערה 13, עמ' 592) הזכיר את הרעב בווינה הנצורה, אך לא את בריחת הקיסר.

של הקיסרות, באה בסוף תאור מהלך היסטורי ארוך, שראשיתו בהתמרדות של חיילים ערביים שכירים בקיסרות ביוזנטיון, ובראשם מוחמד⁴³. אף כיבוש קושטא בידי התורכים, אחד השיאים במאבק האיתנים בין הנצרות ובין האיסלאם, קיבל פירוש דומה. הסולטאן מחמט וחלק גדול מחייליו היו, לפי דעתו של ר' דוד גאנו, נוצרים בדמם וכך קוימה גם במקרה זה נבואת ישעיהו: "מהרסיך ומחריביך ממך יצאו"⁴⁴.

אולם הסבר המאבק עם התורכים כמאבק עם כוח הנובע ממקור הקיסרות אינו מספק, כי בהמשך יובאו מאורעות בהם אין ספק שהתורכים הם אויבים מוסלמים היכולים למלכות הרביעית ולכאורה אינם חלק ממנה. ר' דוד גאנו חיפש, אפוא, הסבר נוסף לעליית כוחם של התורכים-הישמעאלים. העובדה שבכוחם היה להביס פעם אחר פעם את העוצמה הקיסרית, שעדיין פעלה במסגרת "זמנה", מעידה כי זה רצון האל. הוא אמנם לא הציג במפורש מאבק זה כהתמודדות האחרונה לפני בוא המשיח – מלחמות גוג ומגוג, אולם בהתגברות כוחות האיסלאם ראה את סיוע האל במלחמה נגד האלילות הנוצרית. "סאלדינו" (צלאל א-דין) תואר כמשחרר ירושלים מידי הצלבנים וכמטהר מקום המקדש, תוך הדגשת הצד העקרוני בזירת המאבק הזאת – קיסרי גרמניה ראו עצמם עדיין כמלכי ירושלים והתהדרו בתואר הזה, "אף שלעת הזאת אין להם אפי' מדרך רגל שם"⁴⁵. מלחמתם זאת של התורכים נגד האלילות הנוצרית לבשה לא פעם צורה של שואת הדת (להבדיל מהקיסרות) הנוצרית, אותה הדגיש המחבר בסיפוק בולט, והוא לא שכח לציין את הריסתם המכוונת של מקומות הפולחן הנוצריים⁴⁶. להסבר זה הוסיף ר' דוד גאנו בדרך ראציונאלית, המשולבת עם תפיסת

43 צ"ד, ב, ל ע"א.

44 ישעיה מט יז – צ"ד, ב, סד ע"א. (לפי דרש הפסוק).

45 צ"ד, ב, נב ע"א. המחבר מצטט את ר' יוסף הכהן. מכאן הטראנסקריפציה האיטלקית של השם צלאל א-דין. מעניינת הערת המחבר על תואר מלכות ירושלים שנשאו הקיסרים הגרמנים, כי כך דרכם של "כל המלכים המגורשים ממלכותם כל זמן שלא ימחלו על המלכו" יתיחסו אליו הם בניהם ובני בניהם" (צ"ד, ב, נד ע"א).

46 נראה שר' דוד גאנו הגוים בכוונה במספר ההרוגים במחנה הנוצרים. בתאור הכשלו של מסע הצלב לניקופוליס (שנת 1396) הביאו הכרוניסטים הגרמנים מספרים קטנים ממנו: בורק (לעיל, הערה 13, עמ' 413-414) מסר על 200,000 קרבנות, ואילו המחבר ציין מספר של 300,000 הרוגים (צ"ד, ב, סא ע"ב). לגבי הקרב בוורנה בשנת 1444 רשם ר' דוד גאנו 80,000 חללים (צ"ד, ב, סד ע"א). שפאנגנברג (לעיל, הערה 12, עמ' 549) ציין 11,000, ואילו בורק (לעיל הערה 13, עמ' 494) הוריד את מספר הקרבנות ל-5,000. אף-על-פי-כן הוסיף ר' דוד גאנו לתארי הקיסרים, שהיו בעיניו חיוניים במיוחד, גם את התואר מנצח התורכים. כך קרא לקארל החמישי, לפרדינאנד הראשון ולמאקסימיליאן השני (צ"ד, ב, עא ע"א, עד ע"א). המחבר הצטמצם בתאור הנצחונות והמפלות ולא הזכיר את המגעים הדיפלומטיים בין הגרמנים ובין התורכים, עליהם מסרו הכרוניסטים הגרמנים, שהדגישו נוסף על כך גם את אווירת הפחד ששררה במחנה הנוצרים מול הלחץ המאסיבי של הצבא התורכי (שפאנגנברג, לעיל, הערה 12, עמ' 471 ואילך; בורק, לעיל, הערה 13, עמ' 284 ואילך). בפולקלור האוסטרי מקובל המונח Türkenschreck (אימה מפני התורכים) עד היום: הריסת מקומות פולחן נוצריים הובלטה מאוד בתאורו של ר' דוד גאנו: "... אז עלה התוגר על העיר אוכב (בודא-פסט) והחריב את כל בתי עבודתם ופסיליהם ניתץ ושרף באש" (צ"ד, ב, נט ע"א – לשנת ה'ש"א [540]). הפליש התורכית המחודשת להונגאריה התקיימה אחרי מות יוהאן זאפוליה (Zápolya), ששלט בהונגאריה כוואסאל תורכי. הפלישה הסתיימה בכיבוש כל הונגאריה

ההיסטוריה הגלובאלית שלו, שהצלחות התורכים קשורות באיכות המעולה של מנהיגיהם. אלה היו בעיניו שליטים אידיאליים; את מחמט, כובש ביזנטיון, לא היסס לכוון "קיסר ראשון לישמעאלים"⁴⁷, וקיסרי הישמעאלים שבאו אחריו נראו לו כיורשיהם החוקיים של קיסרי ביזנטיון.

נדמה, אפוא, שהמחבר השלים עם שכירת התמונה האידיאלית שצייר והסכים "לחלק" את המלכות הרביעית לשתי קיסריות יריבות. העימות ביניהן מתואר היטב ב"צמח דוד" ונותן לקורא התרשמות הפוכה מן התמונה אותה ניסה המחבר להציג בדגם האידיאלי שלו. הקורא מתרשם שהמצב אינו מצב של יציבות הארמונית אלא מצב של משבר חמור. תרמה לכך ודאי גם התחושה הבלתי-אמצעית של המחבר שחי קרוב למדי לזירת הקרבות, והעובדה שרובה של הונגאריה היתה בימיו עדיין תחת השלטון התורכי. מכל מקום, לא ראה המחבר בממלכה התורכית מקור ישועה: גם בה מצא סטיות רבות מן השלטון המתוקן הרצוי בעיניו; גם בה התרכו הקשיים הפנימיים⁴⁸. וכאמור, ספק רב אם ראה בה אלמנט המקרב את חזיון אחרית-הימים או שותפה בו.

ר' דוד גאנו שלל את יומרותיה האוניברסאליסטיות של הנצרות⁴⁹, שהוגדרה כשייכת למלכות הרביעית. הוא לא ראה בה גורם חיובי לגבי יציבות המשטר. להיפך: הכנסיה

המרכזית בידי התורכים. הארץ חולקה לארבעה פאשאליקים ולחץ המסים היה כבד. ברם, לא נמצאו הוכחות לדיכוי דתי מצד התורכים, ויתכן כי תאור המחבר היה על סמך סיפורי זוועה שהפיצו במתכוון תומכי ההאבסבורגים, אשר בידיהם נשאר רק חלק קטן מן הארץ. התאור של ר' דוד גאנו מעורר אצל הקורא את ההשוואה עם הצו האלוהי בדבר החרם על עמי כנען בשעת הכיבוש של בני-ישראל (דברים ז ה), וכנראה בא להדגיש את רצון האל במלחמת התורכים נגד "האלילות" הנוצרית.

47 צ"ד, ב, סד ע"ב. באידיאליזאציה של שליטי תורכיה השתמש המחבר באטריבוטים דומים לאלה שנתן לקיסרי אשכנז. אורכאנוס בן אוטמן (Urchan), הסולטאן השני של העותמאנים, "הלך בכל דרכי אביו, חכם נדיב ורחב לב..." (צ"ד, ב, נט ע"א). התאור מזכיר את יהושפט, על-פי דברי הימים ב יז ג. אמארוט, הוא מוראד הראשון, "הרחיב את מלכותו בכל אשר יפנה, בכל אשר אוותה נפשו לא חשך ממנו מאומה..." (צ"ד, ב, נט ע"ב). על מחמוד הראשון כתב: "וחכון מלכותו מאוד" (צ"ד, ב, סג ע"א), כפי שנאמר במקרא על שלמה המלך (מלכים א ב יב)! סלים, כובש סוריה, ארץ-ישראל ומצרים, תואר בידי הכרוניסטים הנוצריים כ"איום על הנצרות כולה". בתאורו של ר' דוד גאנו הופיע כמשחר ירושלים, "יילך אל מקדש ה' ההרוס, והשתחו שם לה' [!] ומשם עלה מצרימה..." (צ"ד, ב, סח ע"ב). על דמותו האמיתית של סלים ידובר להלן.

ראה הערה 63 ו-64.

48 זאת בניגוד להכרזות החוזרות ונשנות של הקיסרים הגרמנים, שראו את עצמם כמגינים העיקריים על הנצרות, הכנסיה והאפיפיורות. ר' דוד גאנו גם לא הזכיר את תכני האפיפיור במדיניות האירופאית, בעוד הכרוניסטים הגרמנים, מהם שאב המחבר את רוב המידע, נהגו לכתוב על זאת רבות וכצורה כרויה. יתכן שלא רצה להסתבך עם הצנוזורה הכנסייתית, אך נראה שהושפע גם מהלך-הרוח הכללי בין משכילי אירופה, בעיניהם היתה חשיבות הכנסיה בירידה מתמדת, כי זו לא היתה מסוגלת להציע פתרונים לבעיותיהם הבעורות של אנשי המאה. עם זאת התחרדה הרגישות הדתית של ההמונים ושל המשכילים (ראה קניגסברגר, לעיל, הערה 2, עמ' 85 ואילך). ואפשר להבין את הרפורמאציה גם על הקע הזה. המחבר התעלם מן המאמצים החיוביים שנעשו למען ההבראה הפנימית של הכנסיה והזכיר רק את ראשית הישועים, "תחילת כת היעזוויטר" (צ"ד, ב, עג ע"א), בשנת ה'שט"ו (1555), אף כי פעלו כבר, גם כאזר בו חי המחבר, למעלה מ-15 שנה.

הנוצרית היתה בעיניו גורם מפלג ומסכסך משחר ימיה. היא הסיתה מלך אחד בחברו ועוררה מלחמות רבות⁵⁰. כך הפכה הכנסייה הנוצרית כתאורו לאחד הגורמים הפעילים בהחרפת המשבר בו היתה נתונה המלכות הרביעית. בהקדמתו לחלק השני, הכללי, של "צמח דוד" מצא אף סימן להשגחה האלוהית המיוחדת לגבי עם ישראל המתקיים בשלווה (יחסית) בזמן שבמלחמות בין "כת האפיפירי" ובין כת הלותראני" נהרגו כמיליון איש בחמישים השנים האחרונות; ואין זה אלא מקום אחד מבין רבים בהם תיאר את ההרג ההדדי בין הנוצרים⁵¹.

ערעור הבטחון הפנימי בגרמניה

מלחמות הדת היו, לדעת המחבר, השיא בשרשרת הפילוגים הפנימיים של גרמניה. הן היו בעיניו מרידות נגד הקיסרים והיוו את הקוטב הנגדי למשטר הרצוי והמתקון של שלום, שלטון החוק וסדר ציבורי. השנאה בין הכיתות הנוצריות השונות היתה לפעמים עזה יותר מן השנאה לדתות האחרות. בעיני המחבר לא היה זה חשוב מי הכיתות, מה שמן ומה האידאולוגיה שלהן. חשובה היתה, לדעתו, ההמשכיות במצב הפילוג⁵². תאור מלחמות הדת ממוקד בגרמניה; המלחמות נוצלו על-ידי הנסיכים להחרפת העימות הפנימי ולחתימה תחת האותוריטה של הקיסר⁵³. אף כי המחבר ציין שמלחמות הדת שטפו את כל אירופה, לא תפסו

50 לדעת ר' דוד גאנו באה כבר פלישת הנורמנים כתוצאה מן "המריבות הגדולות בין מלכים וסכסוך נוצרים בנוצרים" (צ"ד, ב, לו ע"א). בנימת זלזול סיפר לקוראיו שהנוצרים אף לא הצליחו לקבוע במדויק את שנת לידתו של ישו, וגם על כך פרצו ביניהם מריבות שארכו שלש רבות (צ"ד, ב, יד ע"ב).

51 כדוגמה נוספת, מבין רבות, הביא את ההרג שערכו הוונציאנים בימי מסע-הצלח הרביעי. בטבח הנורא שהיה בכיזנטיון "יהרגו כל זכר אפי" הנוצרים אשר שם אף שהיו בידם עון גליוס [אכנגליון] וצלמים באמרם גם אנחנו נוצרים..." (צ"ד, ב, נב ע"ב — על-פי ספר יוחסין קו ע"א).

52 אף-על-פי שהמחבר ראה במלחמה בכפירה הנוצרית אחד מסימני המשבר הכללי, הגדיר את הבדלי ההשקפות בין הקאטולים ובין הפרוטסטנטים כתפלים; כי אלה נבדלו מאלה, לדעתו, רק על-ידי ה"מנהג". אם ראה בכפירה גורם מהפכני כלשהו, היה זה אך ורק בזרמים האנטי-טריניטאריים, שרדפו על-ידי הקאטולים והפרוטסטנטים כאחד (צ"ד, ב, כ ע"ב, כג ע"א); וכן ראה בן-ששון (לעיל הערה 39, עמ' 376—377). הקרבן האחרון לרדיפות האריאנים שהוזכר על-ידי ר' דוד גאנו היה Michael Servetus (1511—1553). הוא נולד בספרד, היה אסטרוולוג ורופא, למד משפטים והתעניין בתאולוגיה. דעותיו וכתביו האנטי-טריניטאריים, ואף אנאכאפטיסטים במידה מסוימת, גרמו לרדיפתו מצד קאטולים ופרוטסטנטים כאחד. לבסוף הורשע על-ידי בית-דין קאלוויניסטי והועלה על המוקד בז'נבה — צ"ד, ב, עג ע"א; וכן בואז (לעיל, הערה 20), עמ' 169, 266—272;

H.J. Grimm, *The Reformation Era 1500—1650*, New York 1966, pp. 278-9

53 חברית השמלקלדית נגד קארל החמישי תוארה על-ידי ר' דוד גאנו כמעשה של "רוב דוכסי ויושבי ערי אשכנז" (צ"ד, ב, ע ע"ב — לשנת ה'רצ"א [1531]). תפיסת הדוכס היינריך נגרמה "על שנטה אחר הקיסר ושמאס בדת מרטינס לוטר והתריס נגד קשר הדוכסים שנועשה בשמאל-קאלן". (צ"ד, ב, עב ע"א — לשנת ה'ש"ה [1545]). מדובר בהיינריך הדוכס של בראונשויג, שגורש מארצו על-ידי אנשי הליגה השמלקלדית; אך המעשה קרה בשנת 1542. הריסת הקומונה האנאכאפטיסטית של "מוינשטר" (Münster) תוארה בידי ר' דוד גאנו כהשבת הסדר על כנו על-ידי קואליציה כללית של כוחות הקיסר, כל הדוכסים וההגמון, כיאה לוואסאלים נאמנים. המחבר התעלם מן הפרטים "הפיקאנטים" שסופרו על-ידי הכרוניסטים בענין המשטר "בירושלים השמימית" של מינסטר (צ"ד, ב, עא ע"א — לשנת ה'רצ"ה [1535]); וכן גרים (לעיל, הערה 52, עמ' 272—273). מענין כי למרות זאת לא הציג ר' דוד גאנו את אנשי מינסטר כמורדים, כפי שנהג במקרים רבים של התקוממות. האם היה לו יחס מיוחד כלפי הכת הזאת?

הארצות הלא-גרמניות, להוציא את בוהמיה, אלא מקום שולי בחלק זה של הכרוניקה. לותר בעצמו תואר, לעומת הוס, כדמות חיוורת יותר, אך המחבר לא שכח לשבח את ידיעותיו הרבות ואת הראדיקאליזם שבתורתו. התפשטות הדוקטרינה שלו, בה "חילק את לב הנוצרים", גרמה למלחמות רבות שדרשו מחיר גבוה של קרבנות⁵⁴.

כל הפרה של הסדר הציבורי, כל התקוממות, כל עימות בין-מעמדי — כל אלה העידו, לשיטת המחבר, על אי-היכולת של השליטים למלא את תפקידם כראוי ועל סדקים נוספים בדגם האידיאלי של המשטר. ר' דוד גאנו לא ביטל את המניעים להתקוממויות; להיפך, כאשר נראו לו צודקים, הוא גינה את השלטון שאיפשר התהוות מצבים כאלה. היה בו חוש מוסרי בריא, שעזר לו להבחין בין התקוממויות שאידיאולוגיה מנחה אותן לבין התנפלויות לשם שוד ורצח; בין הגיבורים העממיים שהובילו את תומכיהם לקרב כדי להגן על עצמם קיום עמם ובין ראשי הכנופיות של שודדים. מרידת האיכרים הגדולה תוארה כתוצאה הכרחית של דיכוי ושעבוד אשר החלו עוד בימי קארל הגדול⁵⁵. ברם, כאשר עברו המתקוממים לרציחות, לשוד ולהצתות, גינה אותם בחריפות, כפי שגינה גם את האצילים שעשו בהם שפטים, כביכול כדי להחזיר את הסדר על כנו⁵⁶.

רוב ההתקוממויות היו בעיניו התפרצויות כאוטיות, כאשר "ההמון הגס" ו"הריקים והפוחזים" פרקו עול חוקים ומלכות. ר' דוד גאנו הבחין, כעירוני מכוסס, בסכנות שבמבנה החברתי של הערים. אם בעבר, כאשר הקיסרות קיימה כתוכה משטר מתוקן ושמרה על הסדר הציבורי, התגייסו הקיסרים והשליטים האחרים לדיכוי המרידות ולהחזרת שלטון החוק⁵⁷ — הרי כעת, כשרפתה ידם של השליטים, יכלו הפורעים למיניהם להסב סבל רב ונזקים עצומים עד אשר יד הצדק תשיג אותם⁵⁸. ההתמרדות של אנשי וינה בשנת ה'רכ"ב (1462) נגד הקיסר

54 צ"ד, ב, סט ע"א — לשנת 1521-2; וכן בן-ששון (לעיל, הערה 39, עמ' 376).

55 לשנת ד'תקס"ב (802) רשם ר' דוד גאנו: "כפריי וועשטפול"ן כעבדי כנענים" (צ"ד, ב, לח ע"א). במשפטים הקצרים שלו טמונה היתה האשמה כבדה נגד קארל הגדול: זה הכניס את מעמד היונקרים לארץ והם שעבדו את החושבים. בהערות-אגב משמעותית קבע: "ומנהג זה הוא שם בכל הכפרים וערי פרוזות אשר בכל המדינה עוד היום הזה" [נהדגשה שלי]. על מרידת האיכרים הגדולה בשנת 1525 כתב שהאנשים המתקוממים "רצו שלא ימשול כם שום שר או מושל" (צ"ד, ב, סט ע"ב; וכן בן-ששון, לעיל, הערה 39, עמ' 376). ר' דוד גאנו כתב כי אחרי ההצלחות הראשונות "בקשו י"ב דברים כולם דברים טובים והגונים", אך לא הזכיר את תומאס מינצר, מנהיג המרד, שתואר בכרוניקה הגרמנית כ"חרבו של גדעון" ו"עבד ה'" (שפאנגנברג, לעיל, הערה 12, שס"ב).

56 בכותרת השוליים כתב: "מאה אלף כפריים נהרגו".

57 כאשר, למשל, קם "המון העם" בנורדהאוזן וכראונשבייג על העירוניים ועל הזקנים "ויסירו ראשם מעליהם", לא איחר העונש לבוא. "עיקרי הפושעים נתפסו, מהם נסמו את עיניהם מהם הוסרו ראשם מהם הומתו באופן העגלות" (צ"ד, ב, ס ע"א, ס ע"ב — לשנת ה'קכ"ט [1369] וה'קל"ד [1374]).

58 בארפורט התקומם "העם" נגד הזקנים והעירוניים, בגלל הוצאות כספיות ללא אישור הציבור, ואת "ראש העירוניים שמו היינריך קעלנר תלו על עץ". מצב דומה שרר בקלן ובשפייר (צ"ד, ב, ס ע"א — לשנת ה'רס"ח [1508]). ר' דוד גאנו מסר לנו תמונה נאמנה של התקופה כאשר כנופיות של שודדים יכלו להשתלט על אזורים שלמים, וחייילים שכירים שתרו אחרי מקורות פרנסה נוספים ביצעו מעשי אכזריות ושוד. דברים כאלה קרו לא רק בגרמניה, אלא גם בארצות מזרח-אירופה (צ"ד, ב, ס ע"א — לשנת ה'רע"ד [1514]). והשווה בורק, לעיל, הערה 13, עמ' 610; וכן קיימן, לעיל, הערה 11, עמ' 324). לעומת

פרידריך השלישי, כפי שתוארה על-ידי המחבר, יכולה לשמש דוגמה להשפלת הקיסרות בידי "ההמון הגס". אנשי וינה "סיככו את הקיסר פרידריך בתוך המבצר אשר שם וזממו לבלעו חיים". ר' דוד גאנו ציין בגאוה שהצלת הקיסר באה מ"יוריק" מלך ביהם⁵⁹, שפעל כאן כואסאל נאמן לסוויין שלו.

גם פוגרומים רבים ביהודים מסביר ר' דוד גאנו בצורה דומה. כאשר היה שליט ראוי לתפקידו, על-פי הקריטריונים של המחבר, הצליח לדכא כל נסיון לפגוע ביהודים, אף אם היה הפוגרום "גזרה של שלטון הכוכבים"⁶⁰. הגזירה מן השמיים התקיימה רק כאשר לא היו השלטונות מסוגלים להתערב — כך הסביר את שואת היהודים בימי המגפה השחורה. הפוגרום הגדול ביהודי פראג בשנת ה'קמ"ט (1389) הוצג בדרך דומה: "אנשי ריקים ופוחזים" יכלו להתנפל באין מפריע על היהודים, כי "בימי הקיסר ווענצל מלך ביהם לא היה מורא מלכות רק כל איש הישר בעיניו יעשה"⁶¹.

מעט הידיעות שיכול היה המחבר להשיג על מצבה הפנימי של תורכיה מראה שאף שם לא היה המצב מעורער פחות מאשר בקיסרות. המשטר התורכי, שתואר קודם לכן כנשען על סולטאנים-קיסרים בעלי שעור-קומה, סבל מן האווירה החשדנית ששררה בחצר ובצמרת כולה. קידום מהיר של פקידים, ירידתם הפתאומית ממעמדם, הוצאתם להורג כאשר סר חנם בעיני הסולטאן — כל אלה היו למעשים של שיגרה יום-יומית⁶². משפחות הסולטאנים לא היו מחוסנות מפני התהפוכות, והמרידות בפרובינציות ובצבא היוו לא פעם רקע לאיום על בטחון היהודים⁶³.

זאת לא ציין המחבר את מאמציו של מאקסימיליאן הראשון להגיע לשלום פנימי, על אף הערכתו לקיסר הזה (גרים, לעיל, הערה 52, עמ' 30-31, ואחרים).

59 צ"ד, ב, סה ע"א — לשנת ה'רכ"ב (1461-2).

60 בשנת ה'של"ד (1574) הסביר האסטרוולוג "בטולמיאוס שולטיטוס" מגערליץ "שכוכב שבתאי היה במערכה רעה ושפט מזה לצרה והריסת היהודים וכאשר פתר לנו כן היה", אך בהתעברותו הנמרצת של הקיסר מאקסימיליאן השני ניצלו היהודים משואה (צ"ד, ב, עד ע"ב, עה ע"א).

61 את המוות השחור הזכיר המחבר בשני חלקי הספר (צ"ד, א, מא ע"ב; ב, נט ע"ב). הקשר בין מגיפות הדבר התכופות ובין הפרעות ביהודים היה כה מקובל, אף אצל היהודים עצמם, עד כי ר' דוד גאנו ציין במיוחד את המגיפה של שנת 1582, כי הפעם לא נפגעו היהודים! (צ"ד, ב, עו ע"א, עו ע"ב). הפוגרום בפראג בשנת 1389 יוזכר גם בהמשך.

62 ר' דוד גאנו תאר, בין היתר, את מקרהו של הרופא היהודי ר' משה המון (צ"ד, ב, סט ע"א).

63 ר' דוד גאנו תאר, עד כמה שהגיעו אליו ידיעות, את הכעיות הפנימיות של תורכיה (צ"ד, ב, סו ע"א, סו ע"ב). במרידה במצרים בשנת ה'רפ"ג ריחפה סכנת השמדה מעל ליהודים, אך הדיכוי המהיר של המרד על-ידי צבא הסולטאן הציל אותם (צ"ד, ב, סט ע"א). הקשר של איכראהים באשי, הוויזר הגדול ממוצא יווני, מיועד היה לסלק את סולימאן המפואר. כשלון הקשר הביא גם ליהודים "אורה ושמחה", כי הבאשי ידוע היה כ"צורר היהודים" (צ"ד, ב, עא ע"א — לשנת ה'רצ"ו [1536]). ברם, השקט לא חזר לחצר סולימאן. ההסתה הבלתי-פוסקת מצד אשתו רוקסלנה ומצד הוויזר רוסתם פשה הביאה להחשדת מוסטפה, בן הסולטאן, ולהוצאתו להורג. נותרו רק בני רוקסלנה — סלים וביאזיד. זה האחרון התמרד וברח לפרס העוינת לתורכיה; אך סולימאן השיג את הוצאתו להורג שם, יחד עם בניו, על-ידי תשלום שוחד (צ"ד, ב, עג ע"א-ע"ב). מרידת האינצ'ארים הגדולה בשנת 1589 תוארה אף היא בנאמנות על-ידי ר' דוד גאנו

משבר מנהיגות

לא רק ההתקוממויות והפילוגים איימו על המלכות הרביעית. ר' דוד גאנו תלה את הקולר גם בפגמים המוסריים אצל רמי-המעלה, שלא היססו מלהשתמש בשוחד, בכוח או בסחיטה כדי לעלות לשלטון או כדי לשמור עליו לעצמם ולבני משפחותיהם. אפילו קארל הרביעי, שזכה להערכה חיובית מאת ר' דוד גאנו, היה מעורב בפרשיות מן הסוג הזה, והמחבר מסר אותן לקורא באובייקטיביות הראויה לשבח⁶⁴. בשאט-נפש התיחס לבוגדנות הנוצרים במערכה נגד התורכים ולהפרת החוזים מצד השליטים — ולא הסתיר את סיפוקו כאשר המעשה הסתיים בשואה נוספת לנוצרים⁶⁵.

האינטרגרנום הגדול בקיסרות אשכנז (1254-1273) שימש למחבר כדוגמה נוספת להתערעורת הפנימית המיידית של הקיסרות, כאשר נשפט השלטון מן היד האיתנה של הקיסר החוקי המקובל על הכל. עצם ההפסקה בשלשלת הרצופה של הקיסרים מימי יוליוס קיסר נראה בעיני המחבר, יותר מאשר בעיני אנשי התקופה עצמה, כסימן של אסון. העדר האוטוריטה הקיסרית הפך את הארץ לתוהו-ובוהו. ר' דוד גאנו לא הסתפק בתאור האווירה של אותה התקופה, כפי שמסרו אותה הכרוניסטים הגרמנים מהם שאב חלק גדול מן המידע שלו. הוא ראה באינטרגרנום הוכחה חותכת לקביעתו: כאשר לא היה בנמצא מנהיג ראוי, בעל שיעור-קומה, שמוכן היה ליטול על עצמו את הנהגת הקיסרות, שהיתה "לעול גדול, משא טורח וסכנה" — הגיעה גרמניה עד לסף האבדון. ההצלה באה מכית האבסבורג. רק כאשר נטל לידו רודולף הראשון את רסן השלטון והנהיג את הקיסרות ביד נאמנה, עלתה גרמניה שוב על דרך-המלך⁶⁶. שימוש דומה עשה המחבר במצבים הרבים של התחרות בין שני מועמדים על כס הקיסרות כאשר הפכה ההתחרות לעימות אלים: הוא הדגיש את הגורם האישי, ואת התכונות של האדם השואף לשלטון ולמנהיגות. כדי להבליט את הגורמים האלה

(צ"ד, ב, עז ע"א); והשווה עם F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, New York 1972, pp. 118 ff. מתקבל על הדעת שפרטים שונים על המצב הפנימי בתורכיה נמסרו למחבר על-ידי פליטים יהודים מקושטא שהגיעו לפראג. אשר לסלים — בו ראה המחבר, כאמור לעיל, משחררה של ירושלים — הוא לא היסס להרוג את אחיו, בניהם ובני בניהם, כדי לחסל את כל אפשרות שיקום נגדו טוען לכתר (בורק, לעיל, הערה 13, עמ' 609). ר' דוד גאנו התעלם מן הפרט הזה, כנראה במתכוון, כדי לא לפגוע בתדמית האידיאלית של סלים.

היינריך הרביעי "שידל" את דוכסי הברירה (האלקטורים) לבחור בבנו (צ"ד, ב, מז ע"א). קארל הרביעי, אותו הילל ר' דוד גאנו במקומות אחדים בכרוניקה, נתן שוחד "לדוכסי הברירה לכל אחד מאה אלף זהובים" (צ"ד, ב, ס ע"א — לשנת ה'ק"ל [1370]; ואושר גם על-ידי שפאנגנברג, לעיל, הערה 12, רצ"ד). אותו קיסר גם קנה את בראנדנבורג ואת האלקטוראט למען בנו זיגמונד בן החמש (צ"ד, ב, ס ע"א). יתרה על כן, הוא שיחד את פרידריך ממיסן כדי שיוותר על בחירתו לקיסר (צ"ד, ב, גט ע"ב). לעומת זאת, תאר ר' דוד גאנו את גיאורג מפודיאברד באור שונה לחלוטין. הוא הדגיש שסכום שלוש מאות אלף הזהובים שקיבל לא היה אמצעי שכנוע שיוותר על הכתר הבהמי, אלא שימש לתשלום החובות לחיילים (צ"ד, ב, סה ע"ב; וכן בורק, לעיל, הערה 13, עמ' 571-573).

כך קרה, לדעתו, במקרה של ולאדיסלאב, מלך הונגאריה, בכשלון המחפיר בוורנה (1444). המלך "הפר את בריתו [עם התורכים] ועבר על שבועתו בהתרת האפיפיור אוגניוס ועלה על אמרונט..."; אך סופו היה מר: "...ראש המלך הושם על רומח" (צ"ד, ב, סד ע"א).

צ"ד, ב, נה ע"ב — לשנת ה'ט"ז [1256], אם כי רודולף היה למלך רק בשנת 1273.

ניתק המחבר את תאור המאבק הממושך בין פרידריך היפה לבית האבסבורג לבין לודוויק מוויטלסבך מן הרקע של המאבק המפלגתי ושל ההתערבות האפיפיורית. הוא הדגיש במיוחד את השנאה התהומית בין שני הטוענים לכתר. השלטון התבסס, לדעת המחבר, רק כאשר לודוויק המנצח חזר למידות של חסד ושל נדיבות, הראויות לקיסר, ושחרר את פרידריך מן הכלא⁶⁷.

מול השליטים, "עושי משפט וצדקה", שזיכו את הקיסרות בתקופות של שלום ויציבות הודות לתכונותיהם הראויות למנהיגים — הביא המחבר דוגמאות רבות של שליטים גרועים, שהחישו בהתנהגותם הפסולה את התערערות המלכות הרביעית. התבטאויותיו לגבי השליטים הגרועים לא כללו רק את ציון מעשיהם השליליים: אף העדר פעולות קונסטרוקטיביות, שיכלו למתן את משבר הקיסרות, מעשי "תקן או גדר לתועלת מלכות רומי", מצטרף להערכה השלילית. עם זאת, הפעלת אלימות גסה, אף במטרה להציל את הארץ מן השליט הרע, נראתה לו כפסולה. ר' דוד גאנו ראה בקיסר או במלך אישיות סאקראלית, מקודשת, והפעלת אלימות נגדו היתה בעיניו כהוספת חטא על פשע⁶⁸. להערכתו השלילית לגבי ווענצל, שהמשיך וכיהן כמלך בוהמיה גם אחרי סילוקו מכס הקיסרות, היו שותפים גם הכרוניסטים הגרמנים; אולם הערכים הקובעים את שיקולו אישיותו ייחודיים לגאנו. "הקיסר הזה לא הלך בדרכי אביו", קבע ר' דוד גאנו, "היה שונא את החכמים מהם גרש ממלכותו, מהם ענה ביסורים קשים עד המיתם"⁶⁹.

התאורים של מעשי האלימות בשכבה השליטה תפסו מקום נכבד בכרוניקה והיו ניגוד בולט לתאור הפגעים מהם סבל העם הפשוט. האלימות והמוות הופיעו אצל המחבר תמיד כקאטאסטרופה, כתוצאה מפגעי טבע, ממלחמה, מרעב או ממגיפה, על-מנת להדגיש את סבל ההמונים. מאידך גיסא, כאשר דיבר על השכבה העליונה, היו אלה תאורים של רוע, של אכזריות, והודגשו התכונות השליליות של הפוגע, של הנפגע או של שניהם. נראה שר' דוד

67 ר' דוד גאנו תאר בצורה מזעזעת את הרעב ששלט אז בגרמניה כגלל המלחמות ("צ", ב, נח ע"ב — נט ע"א). המאבק בין לודוויק מוויטלסבך ובין פרידריך היפה לבית האבסבורג נמשך משנת 1314 לשנת 1322, שנת קרב Mühlberg, בו נשבה פרידריך; הוא נשאר שותף לשלטון — כמובן, להלכה בלבד — עד לשנת 1330.

68 ר' דוד גאנו תאר את דוכסי הבירה כבעלי סמכות מוגזמת. והזניח גורמים אחרים של השפעה ברייך, כגון האפיפיור ומפלגתו. בענין הדחת שליטים ראוי לציין, נוסף לדוגמת ווענצל, גם את הדוגמאות הבאות: הקיסר אוטו הרביעי נשפט, לדעת המחבר, כי "היה איש זדון וגבה רוח ובעט באפיפיור ובהגמונים גם בדוכסי אשכנז. ע"כ דוכסי הבירה ובראשם פשעמישל מלך ביהם [כמובן!] בעטו גם הם בקיסר ובחרו על פניו ורידריך מלך ציצייליאה..." ("צ", ב, נג ע"ב). למעשה התממשה קיסרותו של פרידריך השני רק אחרי תבוסתו של אוטו בקרב Bouvines בשנת 1214 מידי הצרפתים. השימוש באלימות גסה בשעה של הדחת שליט הוכלט במקרה של זיגיסמונד, מלך הונגאריה: "...ושלחו בו יד האחד אחזו בזקנו השני דחפו השלישי מושכו עד שתפסוהו והעבירוהו ממלכותו..." ("צ", ב, סא ע"ב — לשנת ה'קנ"ה [1395]). המקרה קרה, לאמיתו של דבר, בשנת 1401. המאגנטים התעללו אמנם במלך והוא הושם כמעצר, אך הדבר לא שם קץ למלכותו. אחרי ארבעה חדשים חזר לשלטון, בקנותו את לב שוביו בפריבילגיות נדיבות ביותר.

69 לדעתו השלילית של ר' דוד גאנו על ווענצל שותף גם בורק, לעיל, הערה 13 (עמ' 392 — 395): "היה עצלן, הזניח את טובת המדינה, גרם לאי-סדרים ולא-יבטחון" [הכוונה לפרעות 1389].

גאנו רצה לתת תוכן חינוכי גם למעשים אלה, שנוצלו על-ידי רוב הכרוניסטים כחומר סנסאציוני בלבד.⁷⁰

תוכן סמלי ומשמעותי נתן ר' דוד גאנו לרשימה הארוכה של חורבנות רומא.⁷¹ שפאנגנברג (Spangenberg), כרוניסט גרמני, לותרני מיליטאנטי, הדגיש את חורבנות רומא ברכוז אותם ברשימה אחת, כדי להבליט את סמליותם ואת האספקט האנטי-אפיפיורי העולה מהם. ר' דוד גאנו, לעומת זאת, ראה ברומא את מרכז המלכות הרביעית, הקיסרות. מבלי לחדור לפורבולמאטיקה המסוככת של יחסי הכוחות בעיר ושל העימות הממושך בין הקיסר לאפיפיור, חש כי ברומא היה אחד המוקדים החשובים ביותר של המשבר במלכות הרביעית: הקיסר, השליט האוניברסאלי ושליטה של רומא, עמד פעם אחר פעם מול חורבן הבירה המסורתית של קיסרותו. לפעמים אף יזם את חורבן העיר בעצמו, בתור הענשה.⁷²

ברם, נראה כי נוסף למטרתו להציג את חורבנות רומא כסמל להידרדרות המלכות הרביעית, הסתתרה אצלו כאן נימה של נחמה ליהודים. רומא זו, שהחריבה את ירושלים והגלתה את היהודים מעל אדמתם, באה על ענשה: כ"ג פעמים⁷³ שילמה את מחיר פשעה! הריסת רומא בימי קארל החמישי⁷⁴ מופיעה ב"צמח דוד" תחת הכותרת "הלעיגו בדת האפיפיור", ותוארה כפוגרום בכלי-הקודש הקאתוליים, אף כי הפורעים לא שכחו, בהזדמנות זאת, לפרוע גם ביהודים. מול חוסר האונים של נושאי הדת הנוצרית מוצג העומד בראש המלכות הרביעית – הקיסר – כרב-תושיה: הקיסר הציל, ברוב "חמלתו", את האפיפיור מידי חייליו הלותרניים. שוב הופיע, אפוא, המוטיב של הערכים הראויים לקיסר, החזרת הסדר על כנו.

עם כל זאת גם השליט בעל התכונות החיוביות ביותר לא יכול היה להיות בטוח מתהפוכות הגורל.⁷⁵ אף אם ההצלחה האירה לו פנים לא יכול היה לבטוח במחר, ור' דוד גאנו הבליט אפשרות זו. דוקא הצלחות רבות מדי היו צריכות לשמש לגבי השליט אות אזהרה לרעות קרובות, כדי לעוררו לנסות ולהתחמק מגורלו על-ידי תפילה, תשובה ומעשים טובים – ובלשון המחבר: "והנה הדבר מנוסח אבותינו הגידו לנו גם באזנינו שמענו ראינו כאשר יגיע לאיש הצלחות מרובות רצופים ותכופים זה אחר זה האיש הזה יחוש וידאג שבודאי צרה קרובה ויתפלל אל ה' להעביר מעליו את הרעה".⁷⁶

70 צ"ד, ב, נה ע"א, נח ע"ב, נט ע"ב, סא ע"א, סא ע"ב, סה ע"ב, סז ע"א, סז ע"ב, עג ע"ב, עד ע"ב, עה ע"א, עז ע"א, עז ע"ב, עז ע"א – והרשימה עוד ארוכה!

71 לשנת ג' תקפ"פ רשם כותרת שוליים: "רומי נחרב כ"ג פעמים". בטכסט הבהיר שחורבנות רומא אלה באו "מעם אשכנזים", אף כי בחורבן ראשון זה הכוונה היתה לגאלים של ברנוס (צ"ד, ב, יא ע"ב – הוא טעה במאתיים שנה בערך).

72 למשל בשנת ה'ע"ב (1312) – צ"ד, ב, נח ע"ב.

73 ראה לעיל.

74 הכוונה ל-Sacco di Roma, צ"ד, ב, ע"א.

75 רבים השליטים שהורעלו או נרצחו בדרך אחרת. מראי-מקומות בהערה 70.

76 הדברים נאמרו על אלברכט השני מהאבסכורג, שמת בשנת 1439, אחרי שנתיים בלבד שבהן שלט (צ"ד, ב, סג ע"ב).

משבר המלכות הרביעית מונחה על-ידי כוחות עליונים; הוא לא נוצר על-ידי בני-האדם. ברם, אלה, ובפרט השליטים ביניהם, יכולים היו במעשיהם ובהתנהגותם למתן או להחריף את המשבר. האדם אינו עומד מחוסר אונים לחלוטין מול הכוחות העל-טבעיים האדירים. על אף אפסיותו היחסית יש ביכולתו לבנות ולהרוס, לזרו או להאיט את התהליכים ההיסטוריים.

קורות היהודים וקורות העולם

ר' דוד גאנו הפריד בין גורלו של העולם ובין גורל העם היהודי. את העולם ראה כנתון לעליות וירידות הקשורות במשברים של ארבע המלכויות, ובמידה לא מבוטלת — להשפעת "ממשלת הכוכבים". לעומת זאת, נהנו היהודים, לדעתו, מרצף היסטורי ומהשגחה מיוחדת של האל. על אף קוצר כתיבתו באה לידי ביטוי מלא השקפתו לגבי ההשגחה המיוחדת לישראל ורציפות העם. לכוכבים ולגורל אין שליטה על ישראל, לדעתו, אף כי הויכוח "אם יש מזל לישראל" נמשך, כפי שהוא העיד, גם בתקופתו. בסוגיה הזאת הסתפק בהביאו בצורה אובייקטיבית את העמדות החלוקות מן התלמוד⁷⁷. ההשגחה המיוחדת לישראל באה לידי ביטוי כבר בעובדה שעם ישראל מוסיף להתקיים, בעוד אומות-העולם משמידות זו את זו, ואחדות מהן אף נעלמו כליל. הפרדה זו היתה ודאי גם אחת הסיבות לחלוקת ספרו לשני חלקים: האחד מוקדש לתולדות היהודים, והשני — להיסטוריה הכללית. ר' דוד גאנו הגדיר את החלוקה הזאת כחלוקה בין "קודש וחול".

כמה שאלות עולות מחלוקה זו: האם, לפי השקפתו, היו היהודים "שייכים להיסטוריה"? האם לקחו חלק בתהליכים הכלליים של ההיסטוריה האנושית או שמא היו מנותקים ממנה? האם בכלל היה בעיניו לעם היהודי תפקיד היסטורי כלשהו? אם חשב שאמנם כך הוא, כיצד חשב להעמיד את הפרובלמטיקה הזאת לפני קוראיו? ושמה הסתפק בתפקיד צנוע של מעביר לעמו מידע וערכים של השכלה כללית, תוך ניצול ארועים מסוימים למטרות חינוכיות-מוסריות? נבדוק שאלות אלו בשתי זירות של מפגש בין יהודים לנכרים: דרך איזכור הפרעות ביהודים ב"צמח דוד" ותפיסתו את חזון הגאולה העולמי.

חלוקת ספרו תרמה להחרפת התחושה של ניגוד בין חיי האומה היהודית לבין הגויים. הוא יצר ניגוד ערכי, איכותי, בין שני חלקי הספר. בחלק השני, הכללי, הדגיש המחבר משברים, אלימות, עליות ואומות והעלמותן, השתלטות מנהיגים והרצחותם — מעשי קיסרים, מלכים ומצביאים, "אחשדרפנים פחות וסגנים", "בנית מבצרים וארמונים וחזקות הריסת הבנינים", "סכסוכי מלחמות ושפיכת דמים"⁷⁸. החלק הראשון של ספרו, לעומת זאת, נתן לקוראים תחושת רציפות. ר' דוד גאנו כתב אותו בדרך המקובלת של "שלשלת הקבלה" ורשם בעיקר את החכמים, את תלמידיהם ואת היצירות העיקריות בתחום הספרות הדתית בכל תקופה. כתיבתו זו — על "אדם, נח, אברהם ושאר אנשי תמימים, נביאים, תנאים, אמוראים

77 נ"נ, פב ע"ב, לפי מסכת שבת קנו ע"א-ע"ב. בעל "שלשלת הקבלה" היה החלטי בהרכבה וקבע במפורש שגם לישראל יש מזל (אחרי הדרוש על הגלגלים, שם).

78 בשער של חלק ב ובשער הפנימי של חלק א (הזהה לשער של הוצאת ש"נ"ב).

מחוכמים, רבנן סבוראי, גאונים ורבנים רמים⁷⁹ — לא היתה שונה מבחינה צורנית מזו של כרוניסטים יהודים רבים שקדמו לו⁸⁰, וגם בכך רצה להדגיש את הרציפות. ר' דוד גאנו נהג בתאורי הפרעות ביהודים סלקציה חמורה, וקיים הרושם כי היתה בו נטיה להציג את החלק הזה בתולדות העם. גישתו האופטימיסטית מנעה בעדו, כנראה, מלמלא את דפי הכרוניקה בתאורי הזוועות שסבלו היהודים במשך הדורות⁸¹. הלא רצה, כפי שהדגיש במבוא, לנחם את העם. יתכן גם כן כי חשב שהחיים המשותפים בין יהודים לגויים ישתפרו, שהמגעים ביניהם יהיו תכופים יותר וכלליים יותר ולא יצטמצמו בעתיד לקשר בין הומאניסטים ואנשי-מדע, כבזמנו.

בתחום זה — תיאור המגעים בין יהודים לנכרים — רבים בכרוניקה הפרטים המתארים את מערב אירופה מאלו המתארים את שארע במזרח⁸². לכאורה, היה צריך להיות יחס שונה בספר; הרי בתחומים רבים אחרים הדגיש המחבר דוקא את המזרח לעומת המערב. ברם, גם בתאורי הפרעות הנוגעים למערב חסרה נגיעה בתופעות המרכזיות, כגון רדיפות האינקוויזיציה או בעיית האנוסים. נדמה שלא העדר ידיעות גרם לחוסר זה: פראג לא היתה מבודדת כל כך מן העולם היהודי. תאור עוצמת הפרעות בקיסרות הושפע מניתוח הארועים על-פי הקריטריונים של גאנו לגבי השליט ועל-פי הקשר האפשרי שלהם למשבר המלכות הרביעית. כאשר אזלת-היד של השלטון סייעה להמון הגס לפרוע, ללא עונש, ביהודים, הופיע התאור אפילו בשני חלקי הספר כאילוטרפציה נוספת למשטר המעורער⁸³.

בולטת יותר דרך הסלקציה כאשר מדובר בפגיעות ביהודי בוהמיה, אף כי הפוגרום של שנת 1389 הופיע גם הוא בשני חלקי הספר⁸⁴, שכן גם במקרה זה פעלו שני הגורמים: ההמון הגס, הפורע, והשליט הנכשל, הגרוע, שאינו מסוגל לשמור על הסדר הציבורי ואינו מונע את

79 בשער הפנימי של חלק א (כנ"ל).

80 כך נהג, למשל, בעל "ספר יוחסין". מענינת העובדה שר' דוד גאנו חתם את החלק הראשון של ספרו בתאור שתי דמויות מיהדות בוהמיה: ר' מרדכי מיזל הפילאנתרופ והמהר"ל.

81 עד כדי כך שחסר גם דיון בפרכולמאטיקה של קידוש השם! בכך דן דוקא הכרוניסט הגרמני שפאנגנברג (לעיל, הערה 12, עמ' 487 ואילך).

82 הוא הזכיר את הגירויים מצרפת, מספרד ומפורטוגל ("צ", ד, א, מא ע"א, מא ע"ב, מב ע"א, מג ע"א). את הגיוריה על הכובע הצהוב שפגעו ביהודי ונציה ציין ("צ", ד, א, מא ע"א — לשנת ה'רנ"ו [1496]), אך לא את הגזירות הדומות שפגעו ביהודי בוהמיה. עוד בשנת 1349 גזר הסינוד של פראג על לבוש מיוחד ליהודים. ראה: *Die Juden in: Die Ausgang des Mittelalters*, A. Blaschka, "Die judische Gemeinde zu Prag, Prag 1927. n.60 ff. בשנת 1551 חזר פרדינאנד על הצו שחייב את היהודים בענידת הטלאי הצהוב. ראה: G. Bondy, *Quellen zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien*, Prag 1906 §563

83 למשל, בימי המוות השחור ("צ", ד, א, מא ע"ב; ב, נט ע"ב).

84 "צ", ד, א, מב ע"א; ב, סא ע"א — היו אלה כמוכן "אנשי ריקים ופוחזים" שפגעו ביהודים. הפוגרום יכול היה להחזיקם אז, לדעת המחבר, כי שלטונו של וענצל היה חלש מדי מכדי שיוכל למנוע אי-סדר, והפרעות פרצו "כנגד רצון הקיסר ושריו..." ("צ", ד, ב, סא ע"ב); אף כי למעשה, לא היה וענצל כלל כפראג בשעת המאורעות, אלא שהה באגר (בורק, לעיל, הערה 13, עמ' 367).

הפרעות. ר' דוד גאנו הפך, אפוא, את הפוגרום לחלק אינטגרלי של המשבר הפנימי במלכות הרביעית ולא־ינדיקאטור למשבר זה. אף־על־פי שהסליחה של ר' אביגדור קרא, בה השתמש המחבר כמקור לפרעות, הזכירה גם היא את הגורמים החיצוניים — העדר משטר יציב והעדר הכוח של השלטונות מול ההמון הגסס⁸⁵ — לא תואר בה הקשר בין הארוע הזה ובין ההתפתחות ההיסטורית אצל החברה הנכרית. (עם זאת, ידוע על נסיון, אמנם כושל, של המאגיסטראטים לעצור את ההמון⁸⁶; ויש גם ידיעה על צו מלכותי לאסור את כל היהודים ולהחזיק ברכושם, סמוך לתאריך הפוגרום⁸⁷). מתוך קריאת הכרוניקה מתקבל הרושם המוטעה כי אחרי הפוגרום חיו יהודי פראג בשלווה גמורה עד לשנת ה'ש"א (1541), היא שנת הגירוש הראשון של פרדינאנד, ששלט כבר אז בבוהמיה. המציאות היתה שונה לחלוטין: בימי ההוסיטים — מחד גיסא — נשדדו, "דרך אגב", גם היהודים, על־ידי ההמון בפראג שהסתער על בתי הסנאטורים; ומאידך גיסא — הואשמו היהודים בהושטת עזרה להוסיטים ובהפגנת שמחתם על כך שהנוצרים הורגים אלה את אלה⁸⁸. בשעת השתלטותו של גיאורג מפודיאבראד על פראג פרץ שם פוגרום נוסף⁸⁹. בשנת המהומות של ה'רמ"ג (1483) היו שוב התנפלויות על היהודים ורכושם נשדד⁹⁰. ולאדיסלאב השני אמנם השתדל שחלק מן הרכוש הנשדד יוחזר, אך כנראה לא הצליח בכך⁹¹.

הנטיה לאידיאליזציה של השליט הביאה, כנראה, גם לסלקציה של החומר הקשור בגירושי פרדינאנד. צו הגירוש של פרדינאנד, שהוזכר גם הוא כשליט של חסד העושה משפט וצדקה(!), מופיע בשני חלקי הספר⁹²; הגירוש בא כביכול כתגובה על הצתות. ליהודים הותר להשאיר בפראג עשרה אנשים, פרוקוראטורים, לחיסול הענינים הכספיים של אנשי הקהילה. ברם, אחרי שנה התברר שהיהודים חפים מפשע, והמחבר ציין ששיבתם אושרה. כאילו מנותק מן הגירוש הראשון מופיע סיפור הגירוש הנוסף בשנת ה'שי"ט (1559). הפעם הועברו גם ספרי היהודים ל"בדיקה" בווינה. שוב הותר לעשר משפחות להשאר, ואחר זמן־מה נקראו כולם לחזור וגם ספריהם הוחזרו⁹³. מקום נכבד בכרוניקה הקצה ר' דוד גאנו לסיפור על קידוש השם במוראביה בשנת ה'של"ד⁹⁴. שם נמשך המצב המסוכן ליהודים עד למינויו של מאקסימיליאן השני לנגיד על מוראביה בשנת ה'שמ"ו (1586). עד כאן תאורו של ר' דוד גאנו; ובקריאה ראשונה נדמה שאפשר לקבלו, היות שהמחבר עצמו חי במקום, דור אחד בלבד אחרי הארועים.

85 בונדי (לעיל, הערה 82), סעיף 1133.

86 שם, סעיף 171.

87 שם, סעיף 172.

88 שם, סעיף 212 (בשנת 1419 ו־1422).

89 בלאשקה (לעיל, הערה 82), עמ' 68.

90 בונדי (לעיל, הערה 82), סעיפים 278-279; בלאשקה, שם, עמ' 71, 76.

91 A. Stein, *Die Geschichte der Juden in Böhmen*, Brünn 1904, p. 47.

92 צ"ד, א, מד ע"א; ב, עא ע"ב.

93 צ"ד, א, מד ע"א, מד ע"ב.

94 צ"ד, א, מה ע"א; ב, עו ע"ב.

ברם, במציאות היה המצב שונה: יחד עם סחיטת המסים ההולכת וגדלה לממדים עצומים⁹⁵ חידש פרדינאנד בשנת 1527, שנה אחרי הגיעו לשלטון בבוהמיה, את הפריבילגיות העתיקות לטובת היהודים והבטיח לא לגרשם, על אף הלחץ שהופעל כבר אז בכיוון זה מצד העירונים. בשנת 1541 "הרשה" פרדינאנד לאסיפת המעמדות של בוהמיה לגרש את היהודים מתחום הארץ, והעילה העיקרית היתה החשד שהם ריגלו לטובת התורכים. נקבע זמן של שנה אחת לכיצוע הצו. באותו הזמן היתה הדאגה העיקרית של השלטונות למנוע העברת הרכוש היהודי. בצו מלכותי הועברו בתי היהודים בפראג לידי בעלי-מלאכה נוצריים. בשנת 1542 התבצע הגירוש, והוא תואר בספרות הבוהמית של התקופה. יהודים אחדים קיבלו מכתבי חסות מיוחדים, כנראה תמורת תשלום גבוה ביותר. מחד גיסא החליט הלאנדטאג מחדש, בנוכחות המלך, לא לסבול יהודים בבוהמיה⁹⁶. ומאידך גיסא הפעיל ר' יוסל מרוסהיים את מלוא השפעתו אצל הקיסר לכיטול הגזרה או להקלתה⁹⁷. היהודים אמנם השיגו כתב חסות כללי שיגן עליהם ועל רכושם בשעת יציאתם מגבולות בוהמיה⁹⁸, אך כתב זה לא מנע את שדירתם בגבול פולין. בשנת 1544 ישבו בפראג כשלושים משפחות יהודיות שנהנו ממכתבי חסות מיוחדים, והדבר עורר את רוגזם של העירונים, שהתלוננו על כך אצל המלך. ויכוח החשוד בהצתות — העילה לגירוש על-פי ר' דוד גאנו — בא רק בשנת 1545, ובכל זאת חודש צו הגירוש לגבי חסרי מכתבי חסות שהסתנו, כנראה, בחזרה אל פראג. "מלחמת העצבים" בענין הארכת תוקף מכתבי החסות נמשכה שנים אחדות. המאושרים, אשר בידיהם היו מכתבים כאלה, השתייכו, כנראה, לאותו המעמד מבין היהודים לו הזדקק המלך מבחינה כלכלית. בשנת 1557 בוטלו כל מכתבי החסות, והמעטים שנאחזו עדיין בפראג, עמדו לפני סכנת גירוש. לשם כך לא הזדקק המלך אפילו להחלטה מיוחדת של הלאנדטאג, כי לא היה קיים שום צו שיבטל את הגירוש משנת 1541! לא היתה כאן שום גזירה נוספת ולא ניתנה שום פקודה מיוחדת. אחרי שנת 1541 נותרו בפראג החשובים מבין אנשי הקהילה, "הפרומיננט" היהודי, וגם אלה עמדו לפני גירוש סופי. שוב נתמנו פרקוראטורים לגביית החובות, ואלה זכו למכתבי חסות מחודשים. יתכן שמעטים אלה ניהלו חיי קהילה מסוימים. מספרם היה ודאי קטן מזה שנותר אחרי הגירוש משנת 1541. כל הסימנים מעידים שהרמה הכלכלית בקהילה "הסלקטיבית" הזאת היתה גבוהה ביותר. תוך השתדלות מאומצת מצד מאקסימיליאן ואשתו בשנת 1560, הסכים פרדינאנד, שהיה בינתיים לקיסר, לדחות לשנה נוספת⁹⁹ את גירוש המעטים אשר נותרו, אך הארכת שהותם כרוכה היתה בתנאים קשים ביותר. הישועים ניצלו את הרגע ואת השפעתם על החצר ההאבסבורגית

95 שטיין (לעיל, הערה 91), עמ' 46.

96 בונדי (לעיל, הערה 82), סעיפים: 376, 460, 1273, 466, 468, 467, 469 (לפי סדר הענינים).

97 שטיין (לעיל, הערה 91), עמ' 64.

98 שם, עמ' 49.

99 בונדי (לעיל, הערה 82), סעיפים: 471, 480, 494, 519, 521, 524, 525, 583, 582, 585, 594, 611 (לפי סדר הענינים).

והשיגו צו בדבר בדיקת ספרי היהודים¹⁰⁰, אותם אספו והובילו לוונינה. התאור מתאים לזה של ר' דוד גאנו, אך לא התאריך. הרשות להחזרת הספרים ניתנה רק באוגוסט שנת 1560, והאישור הסופי להעברתם חזרה לפראג נמסר ליהודי בשם Monachim (מנחם) רק במאוס שנת 1561. נקבע גם תאריך "אחרון" לחיסול הקהילה, 18 במאי 1561, ותוקף מכתבי ה-Glejt (חסות) התקצר מדי פעם. היו אף מכתבי חסות למשך שבועות אחדים בלבד! כך נמשך המצב עד לשנת 1563. באותה שנה השתדלו היהודים אצל האפיפיור שיתערב לטובת יהודי בוהמיה. הוא אמנם שלח הוראות מתאימות לנונציוס שלו אצל הקיסר, אך הזהיר את הנונציוס שלא יעליב את הקיסר בעת העברת הבקשה. בשנת 1564 מת פרדינאנד, אך רק בשנת 1567 בא האישור המיוחד ממאקסימיליאן השני, שאיפשר ליהודים "אשר נמצאים בעת הזאת בבוהמיה (!)" להשאר בה, כמובן תוך מילוי תנאים שונים¹⁰¹. לקביעה של ר' דוד גאנו, כאילו נקראו היהודים לשוב לבוהמיה, אין, איפוא, כל יסוד! רק בשנת 1592, שנת הופעתו של "צמח דוד", הופרו כל יהודי בוהמיה שוב כנתיניו הישירים של המלך וחודשה הפריבילגיה הנושנה של אוטוקאר השני¹⁰².

הבדיקה הארוכה הזאת, שנסתיעה כתעודות חיצוניות רשמיות, אינה מוכיחה דוקא חוסר מהימנות מצד ר' דוד גאנו בעניני היהודים, ובפרט בעניניהם של יהודי בוהמיה. אין כאן השכחת עובדות, אלא סינון קפדני. קיים הרושם כי ר' דוד גאנו המעיט בתאור העוול שנעשה ליהודים מצד השליט. האם גישתו זאת נבעה מפחדו מפני הצנזורה, מן הרצון לשמור על יחסים טובים עם הפקידות הקיסרית, או שמא יש כאן ביטוי לקו אידיאולוגי? כדאי לזכור שהדמויות הפעילות בפרשה היו אותם האנשים שהוגדרו בחלק השני של הספר כשליטים בעלי תכונות חיוביות ביותר, שליטי חסד, משפט וצדקה. נראה כי סינון העובדות בא להתאים את המציאות לאידיאולוגיה בדבר שלטון תקיף וכינון הממלכה הרביעית כשלב רצוי קודם לגאולת ישראל. מגמה זו משתלבת עם מגמה מוצהרת אחרת שלו — נחמת ישראל.

עצמאות מדינית וכיאת המשיח

גישתו של המחבר למשיחיות¹⁰³ מלמדת על גישה אמביואלנטית. מחד גיסא, ציפה ר' דוד גאנו, ככל יהודי, לבוא המשיח וניתח תופעות משבריות רבות בדרך המעידה כי ראה בהן

100 שטיין (לעיל, הערה 91), עמ' 50.

101 בונדי (לעיל, הערה 82), סעיפים: 619, 622, 621, 656, 657, 658, 667, 698 (לפי סדר הענינים).

102 שטיין (לעיל, הערה 91), עמ' 43.

103 כדאי להזכיר כאן את יחסו של ר' דוד גאנו לארץ-ישראל. האפשרויות של המחבר להשיג מידע היו מוגבלות ביותר בנושא זה. ארץ-ישראל היתה פרוכניציה נידחת באימפריה העותמאנית, ולכן גם "שטח אויב". חדשות הגיעו משם במשורה ואחרי זמן רב. ר' דוד גאנו לא אהב להתייחס לשמועות, אלא במקרה של עדות אישית. שיטת עבודתו היתה מבוססת בעיקר על איסוף מקורות כתובים, שנראו לו מהימנים, ועל עיבודם; ומקורות כאלה לא היו בנמצא על אודות ארץ-ישראל. מפעלו של דוד יוסף נשיא הוזהר, למשל, רק במהדורה שהופיעה אחרי מות המחבר, והדבר מוכיח את האטיות בה הגיעו החדשות. לעומת זאת ידע המחבר למסור על בנין החומות של ירושלים בידי הסולטאן סולימאן המפואר ועל כריית תעלת מים אל הים (צ"ד, א, מד ע"א — על-פי "שלשלת הקבלה", ב, עא ע"ב, על-פי ד"ה של ר' יוסף הכהן).

"חבלי משיח". לספרו נתן שם המעיד גם הוא על ציפיותיו המשיחיות. מאידך גיסא, הדגיש פעמים רבות כי כדי להתקיים זקוק העם היהודי לשלום וליציבות המשטר¹⁰⁴. כפי שכבר הוזכר לעיל דחה כל גישה אפוקאליפטית. הוא קיווה שהעידן המשיחי יבוא ויחליף באופן הדרגתי את המשטר הנוכחי של המלכות הרביעית, ללא משברים נוראים. אמונתו המשיחית ברורה, אך חרדתו משיבושי הסדר הקיים, שעלולים היו להיות קאטאסטרופאליים ליהודים, הניעה אותו, כנראה, לגבש גישה פשרנית.

יש לשער, על-פי תאורו של ר' דוד גאנו, כי הוא הזדהה עם תנועתו של ר' אשר לעמלין, שמשך אוהדים רבים וקרא לתשובה¹⁰⁵. המחבר צירף כאן סיפור אישי: זקנו זעליקמן גאנו ניתן תנור לאפיית מצות, כי בטוח היה לאפות מצות בשנה הקרובה בארה"ק. מפיו של מורו, ר' אליעזר טרייז, שמע "כי לא דבר ריק היה שניתן אות ומופת ואמר אולי חטאינו גרמו ועברוהו". דברי ר' אליעזר לא היו מפליאים — הוא היה בעל נטיות מיסטיות מובהקות. מכל מקום נראה גם לר' דוד גאנו, על-פי הערותיו, שהגאולה קרובה, אך היהודים לא השכילו לנצל את הרגע הגדול, ולא נותר אלא לחכות להזדמנות הבאה, מתוך תקווה שהעם למד את הלקח.

כפתרון הארמוני לבעיית המשיחיות במסגרת פתרון כולל וחיובי למשבר המלכות הרביעית הופיע הסיפור על ר' שלמה מולכו ודוד הראובני¹⁰⁶. ר' דוד גאנו הסתמך על שלושה מקורות: "ספר הקבלה" לר' שלמה מולכו, ספר שראה בעצמו אצל בן-דודו ר' נתן מהורודנא; "דברי הימים" לר' יוסף הכהן, שכלל בספרו אחדים מחזיונותיו של ר' שלמה מולכו, נוסף לעצם תאור הארועים; ו"איגרת אורחות העולם", ממנה שאב את הרקע הגיאוגרפי למסעותיהם של דוד הראובני ור' שלמה מולכו. המקור הראשון מעיד כמה חזקה היתה ההשפעה הישירה על ר' דוד גאנו בענין המשיחיות (גם זקנו, גם המורה ואף בן-דודו!); ואילו המקור האחרון מוסיף גון מדעי לסיפורו הקצר של המחבר. הדמות הדומיננטית היתה, לדעת המחבר, ר' שלמה מולכו. הוא היה המלומד, הסופר, הדרשן. דוד הראובני רק ליווה אותו. המעשה הגדול שלהם היה לא פחות מנסיון לגייס את מלך צרפת ואת הקיסר! הנסיון נכשל, כמובן, ובגללו נידון ר' שלמה מולכו למיתה, ולא בגלל חטא החזרה ליהדות, חטא חמור ביותר בעיני השופטים האינקוויזיטורים. רעיונותיו המשיחיים של ר' שלמה מולכו מבוססים היו, בין היתר, על חישובי קץ בעזרת גימטריות, מספרים בעלי חשיבות לאינטרפרטציה סמלית ומיסטית¹⁰⁷, חומר בו התעניין מאד ר' דוד גאנו

104 החלק השני, הכללי של "צמח דוד" מסתיים במשפט המגלה את כמיהתו העמוקה של המחבר לחיי שקט ולשלום בעולם: "עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום ביניהם ועל כל ישראל אמן" [ההדגשה שליו] (צ"ד, ב, עז ע"א).

105 צ"ד, א, מג ע"א — לשנת ה'ר"ס (1500); והשווה A. H. Silver, *A History of Messianic Speculations*, Boston 1957, pp. 144 ff. סילבר הוכיח על-פי ר"י הכהן, סבסטיאן מינסטר, בעל "שלשלת הקבלה", ואחרים, כי לר' אשר לעמלין היתה בזמנו השפעה עצומה באשכנז. ראה גם א"ז אשכולי, התנועות המשיחיות בישראל, חשט"ז, עמ' 309 — 311.

106 צ"ד, א, מג ע"ב.

107 סילבר (לעיל, הערה 105), עמ' 133 ואילך, 147 ואילך.

המתמטיקאי. הפעילות הדיפלומאטית הענפה של דוד הראובני, ממנה התרשמו יהודים כנוצרים בדורות ההם וגם אחר-כך, לא הוזכרה כלל ב"צמח דוד". דמות המשיח, כפי שציפה לו ר' דוד גאנו, היתה, אפוא, קרובה יותר ללעמלין המיסטיקן ולמולכו בעל החלומות והנבואה, מאשר לאיש המעשה, דוד הראובני. הארוע היחידי בו השתתף גם הוא היה נסיונם המשותף — גיור הקיסר — שנכשל. אפשר שגאנו פירש את המעשה הדמיוני והתמוה הזה כצעד מכיוון של הזוג להציל את האימפריה עצמה מן האכרון: יתגייס קארל החמישי וממילא יחזור הכל ליציבות ולשלווה; העולם יוכל להוסיף להתקיים, והמלכות הרביעית תיהפך למסד של המלכות החמישית-המשיחית¹⁰⁸!

דרך העלאת ציפיותיו המשיחיות ותמונת אחרית הימים מעוררת, לכאורה, תמיהה. ר' דוד גאנו שמע תורה מפי המהר"ל ומפי ר' סיני אחיו. הוא הזכיר בספרו בנימה של הערצה את המהר"ל, בענין ה"קליז" בפראג, פגישתו עם הקיסר ונסיעתו לפולין. ברם, על דעותיו של המהר"ל בענין גאולת ישראל לא כתב דבר. המהר"ל הציג את השקפתו בצורה ברורה בספרו "נצח ישראל", ולא יתכן כי ר' דוד גאנו לא שמע את דעותיו בהיותו מקורב לחוגו. אין ניגוד בין דעותיו של המהר"ל ובין דעות המחבר בענין ההשגחה המיוחדת והקיום הנצחי של עם ישראל. המהר"ל הצטרף גם הוא, אמנם בזהירות רבה, לאלה שחשבו את בוא המשיח לקרוב. אולם נראה כי ההבדל העקרוני ביניהם בהכנת התפקיד של הגאולה מנע מגאנו להביא את גישת המהר"ל. המהר"ל ראה בגאולה "נורמאליזאציה" הגיונית של מצב העם היהודי הנתון בגלות בתנאים "בלתי-טבעיים". עם זאת התכוון המהר"ל קודם כל לנורמאליזאציה בתחום הרוחני. ר' דוד גאנו לעומתו הזמין את קוראיו להתכונן בעוצמת המלכים אצל אומות-העולם: "...ובחלק השני מספר בזה עולם גדולת מלכים וקיסרים ולנו בגלותינו לא מלך ולא מושל, נתפלל אל ה' להשיב שופטינו כבראשונה ולהצמיח 'צמח דוד'¹⁰⁹."

השקפתו אודות חידוש העצמאות המדינית ככל הגויים מצטרפת להשקפתו בענין ארבע המלכויות והמשבר החריף בו נתונה המלכות הרביעית; להתבטאויותיו הקשורות במשיחי זמנו; להתעניינותו באסטרולוגיה ול"חשד" כי עסק בחישובי קיצין — ומציגה תמונה די ברורה: הגאולה, על-פי ר' דוד גאנו, היא לא רק רעיונית-רוחנית; היא, קודם כל, גשמית-מדינית וקשורה בתמורות עולמיות ואף קוסמיות.

*

108 רעיונות מקבילים טופחו בתקופת הגילויים הגיאוגרפיים על-ידי המיסיונרים הנוצרים; נסיונות נוצריים לנצר שליטים פאגאניים חשובים, כדי להקים מלכות נוצרית אוניברסאלית, נעשו עוד קודם לכן. הרעיונות והנסיונות המעשיים הותירו משקע אגדי בסיפורי העמים השונים ושמורות אקטואליות חזרו ויצצו מדי פעם. ברם, ר' דוד גאנו, שהושפע ודאי יותר מן המקורות היהודיים, הוסיף רובד חשוב נוסף ורמז לתרומה יהודית אפשרית לקראת תמורה יסודית בעולם.

109 צ"ד, א, ג ע"ב, ד ע"א; ב, ג ע"א.

הקונצפציה ההיסטוריוסופית של ר' דוד גאנו העולה מספרו מבוססת על רעיונותיו הקוסמוגראפיים. התמורות הגדולות בעולם אינן בשליטת האדם. שינויים גורליים, הופעת עמים על במת ההיסטוריה, נדידותיהם, העלמותם — כל אלה תלויים היו בשינויים קוסמיים. עם זאת לא היתה למחבר גישה פאטאליסטית, והאדם, לדעתו, יכול היה במידת־מה להשפיע בהתנהגותו על קצב ההתפתחויות. דברי ימי העולם חולקו לתקופות הגמוניה של ארבע מלכויות; בכוא זמנה תפנה כל מלכות את הבמה ההיסטורית לבאה אחריה. לגורם הזמן ולדייקנות בחישובים כרונולוגיים היתה, אפוא, חשיבות מכרעת בהשקפתו של ר' דוד גאנו. ר' דוד גאנו רצה לחשב, כנראה, את סוף זמן המלכות הרביעית וראשית המלכות החמישית — המשיחית.

יחד עם הסבריו האסטרונומיים עולה ערנות המחבר לדעות מודרניות יותר, כבעיות דמוגראפיות, כלכליות, לאומיות וחברתיות, המעידות על לבטוי כלבטי רוב משכילי תקופתו, המתקשים להכריע בין המסורת ובין הלימוד החדש ופותרים את הדבר בשילוב לא־שיטתי של השניים.

הקיסרות, המלכות הרביעית, כבר שינתה פניה פעמים רבות בעבר, אך אלה לא היו תמורות רציניות בעיני המחבר. אולם הסכסוכים הפנימיים, חוסר ההארמוניה והניגודים בין השאיפות המדיניות השונות, משאירים את הקורא תחת רושם של החרפת המשבר, ורק שהות־מה הושגה בזכות מעשיהם הטובים של שליטים נכונים. תופעות מהפכניות שונות, הן בתחום הכנסייתי והן בקיסרות, שייכות לסימנים המתרחים שאישרו את הנחותיו לגבי נפילתה הקרבה של האימפריה. העולם נמצא עדיין תחת ההגמוניה של המלכות הרביעית וזו נמצאת במצב חמור של משבר, שהיה פנימי קודם כל, אך הפך גם לעימות חיצוני. ההגמוניה של המלכות הרביעית הועמדה בסימן שאלה. המתחרה העיקרית, תורכיה, הגבירה את הלחץ על הקיסרות והכתירה את הסולטאנים לקיסרים; ברם, מסוכן עוד יותר היה המצב האנדמי — מלחמות אורחים ואבדן השלום והיציבות. אחדים מסימני התמורה הזאת לבשו צורה קיצונית ביותר — ההוסיטים, ההתמרדויות בערים, מלחמת האיכרים והרפורמציה. מכאן מקור חדש לניגודים. על אף כל סימני ההתמוטטות עדיין היתה המלכות הרביעית שליטה; וכשליטה, אחראית היתה כלפי העולם על קיום הסדר הציבורי, על השלום ועל היציבות הפנימית. יציבות זו היתה דרושה ליהודים יותר מלאחרים. מחד גיסא, ציפה המחבר להתמוטטות סופית של המלכות הרביעית; ומאידך גיסא, היה חרד לשלום עמו, וודאי גם לשלום העמים האחרים, בשעת השואה המתקרבת. לכן היה שמח לכל סימן, יהיה זה הזעיר ביותר, של מיתון המשבר, אותו ניתן היה אמנם למתן, אם ימלאו השליטים את תפקידם כראוי. יתכן שהקריטריון הזה היה הקובע בעיניו בענין הערכתו את הקיסרים השונים. השליט הטוב נחוץ היה לר' דוד גאנו לא פחות לקיום עמו, מאשר לדינאמיקה של ההיסטוריה הכללית. נדמה שהמחבר לא היסס ללכת עד לאילוף מסוים של העובדות כדי לשמור על התדמית החיובית, הרצויה, של השליט.

אשר לעם היהודי — הוא לא קם ולא נפל עם ארבע המלכויות, אלא התקיים באופן סביל

לצדן, לא עזר להעלאתן ולא להתמוטטותן. ר' דוד גאנו רצה להציג לפרקים את היהודים כצופים פאסיביים למדי בתמורות ההיסטוריות החולפות, עד אשר יבוא הרגע המיוחל של הגאולה. הוא לא הציע "תכנית" כלשהי לתקופת המשיח, אלא המתין וציפה לבאות.

חיסול המלכות הרביעית וביאת המשיח היו בעיניו סוף-פסוק לתהליכים ההכרחיים והיו כרוכים זה בזה. כמיהתו לשלום וחרדתו מפורענות, שבאה מאי-יציבות המשטר, הניעו אותו להציע דרך הארמונית, כוללנית, בגישויו המשיחיים. לעם ישראל הוא איחל חזרה לעצמאות מדינית, כדוגמת המשטרים "הטובים" של תקופתו, אף כי לא הרחיב את הדיבור על העתיד לבוא. נראה שאת המלכות הרביעית הוא דן לכליה, אך לא את המשטר — בתנאי שיהיה זה משטר מתוקן של "משפט וצדקה" המוחזק בידי שליט טוב, מיטיב ונכון.

דמותו הרוחנית של ר' דוד גאנו והלבטים שהיא מציגה, עולה בקנה-אחד עם הוויתו — כבן לקבוצה עירונית, יהודית, אמידה יחסית, שזכתה לתקופה מסוימת של שלווה ונהנתה מן הפריחה הכלכלית והתרבותית שהיתה אז נחלת פראג ובוהמיה. האופטימיות ושבח המלכות הם הד דברו של הפאטריציאט העירוני היהודי שנוח לו במצבו -- מחד; והוא צופה בתהפוכות החברה וחרד ומייחל לשינוי ללא מכאובים — מאידך. ושמא החשש מפתרון במישור הקיומי דחף לשלמותו היחסית של הפתרון האידיאלי. שכן אף בו "נוגסים" תכני השכלה חדשים שאינם מתיישבים עם תכניות אידיאיות מושלמות.